

Was Nederland modern imperialistisch? Een onderzoek naar de rol van consul Hamel tijdens de werving van West-Afrikaanse soldaten voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger tussen 1873-1878.

Valérie Bossers

12439061

Universiteit van Amsterdam

M.A. Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen

Begeleider: dhr. dr. J.J.V. (Vincent) Kuitenbrouwer

Tweede lezer: dhr. dr. J.C. (Jeroen) van Zanten

21-01-2020

Samenvatting

Indonesië was tot 1949 een kolonie van Nederland. Het contact was in eerste instantie zakelijk en formeel, maar dit veranderde in de achttiende eeuw. Om de winst vanuit het land voor Nederland te vergroten, wilde Nederland het alleenrecht op de handel. Dit werd gerealiseerd door conflicten als piraterij, die de handel bedreigden tegen te gaan. Vanaf 1870 voerde Nederland in Nederlands-Indië een expansionistisch beleid.

Om Indië onder controle te houden, waren West-Afrikanen nodig om te dienen in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Onder druk van de Britten die de slavernij en slavenhandel hadden afgeschaft, moest Nederland echter stoppen met de werving van soldaten. Deze soldaten kwamen voornamelijk vanuit de slavernij. Vanwege de Atjehoorlog in Nederlands-Indië in 1873 wilden de Nederlanders Afrikaanse slaven blijven kopen. Dit moest gebeuren zonder medeweten van de Engelsen. Nederland deed dit vanuit St. George d'Elmina aan de Goudkust. Dat was het Nederlandse handelscentrum van eerst de goud- en later de slavenhandel. *De* actieve consul van Elmina, Piet Hamel, speelde een grote rol in het rekruteringsproces van de Afrikaanse soldaten voor het KNIL ten tijde van de Atjehoorlog. Hij ondernam op eigen initiatief reizen naar mogelijke wervingsplekken.

De onderzoeksvraag in deze scriptie luidt als volgt: Wat was de rol van consul Hamel in de werving van West-Afrikaanse soldaten voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger in Atjeh tussen 1873 en 1878 ten tijde van het modern imperialisme? Het antwoord wordt gezocht in originele diplomatieke correspondentie tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken en Koloniën, de Nederlandse gezant te Londen en Hamel zelf uit het Nationaal Archief. Naar aanleiding van de casestudy wordt beargumenteerd dat Nederland eind negentiende eeuw modern imperialistisch was en de slavenhandel voortzette. Nadat de Britten de Nederlandse soldatenwerving verboden omdat het een verkapte slavenhandel zou zijn, vond Hamel bewijs dat Engeland tussen 1873 en 1878 nog bezig was met slavenhandel. Het uitbreken van de Atjehoorlog en Hamels argumenten voor de soldatenwerving resulteerde tot goedkeuring van de Nederlandse politici voor een hervatte werving.

Nederland kan naar aanleiding van deze casestudy als modern imperialistisch worden beschreven. De Nederlandse onthoudingspolitiek en het Nederlandse streven naar de oprichting van indirecte overheersing in Indië veranderde door problemen in Atjeh tot een formele annexatie en een slopende veroveringsoorlog.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding	4
Hoofdstuk 1. Het imperialismedebat in Nederland	9
Inleiding.....	9
Internationale imperialisme debat	9
Het debat in Nederland.....	12
New Imperial History.....	17
Nederlandse versie New Imperial History	18
Hoofdstuk 2. Hoe kwam Piet Hamel in Elmina en wat deed hij daar?	23
Inleiding.....	23
Levensloop en carrière Piet Hamel in West-Afrika tot 1873	23
Impact van de Atjehoorlog op West-Afrika	33
Hoofdstuk 3. Hamel op ontdekkingstocht.....	43
Inleiding.....	43
Hamel's weerleggingen van Britse argumenten	43
Hamel op reis in 1877	52
Conclusie.....	59
Lijst van geraadpleegde bronnen en literatuur	61
Bronnen	61
Literatuur.....	62

Inleiding

Tot 1949 maakte Indonesië deel uit van het Nederlandse koloniale rijk. In eerste instantie was het contact tussen Nederland en Indië zakelijk en formeel, maar dit gegeven veranderde in de loop van de achttiende eeuw. De Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) raakte namelijk in verval door de opkomende Europese concurrentie. Vanwege het oplopende kapitaalgebrek werd de VOC in 1799 met haar schulden en bezittingen overgenomen door de Nederlandse overheid.¹

In de negentiende eeuw groeide Indië uit tot een winstgevend koloniaal rijk. Dat was ook de enige functie van de kolonie. Om de winst te vergroten, wilde Nederland het alleenrecht op de handel. Om dit te realiseren, voorkwam de kolonisator conflicten als piraterij, die de handel verstoorden. Tevens veranderde het beleid in een koloniaal beleid. Om nog meer winst uit de kolonie voor de Nederlandse schatkist te halen, werd in 1830 door Johannes van den Bosch het cultuurstelsel ingevoerd. De inheemse bevolking werd verplicht een vijfde deel van hun grond gebruiken voor de teelt van Europese exportproducten. Deze producten verkocht Nederland in Europa met forse winsten. De Nederlandse autoriteiten ter plaatsen controleerden plaatselijke bestuurders.²

Het beleid dat Nederland in Nederlands-Indië voerde, veranderde vanaf 1870. Er kwam een expansionistisch beleid.³ De periode hiervoor, toen de VOC nog aan de macht was en de aanpak bepaalde in het Aziatische gebied, wordt door een groot aantal historici niet als kolonialisme of imperialisme beschouwd.⁴ Rond 1870 kreeg Nederland een sterkere en met name economische invloed op Nederlands-Indië, en nam de afkeer van de lokale inheemse bevolking toe. De Nederlanders achtten de lokale bevolking steeds minderwaardiger.⁵ Om de overhand te houden in Nederlands-Indië en de inheemse bevolking onder de duim te houden, werden tussen 1831 en 1872 iets meer dan drieduizend Afrikaanse mannen vanuit West-Afrika naar Java verscheept voor militaire dienst in Nederlands-Indië. De aangeworven

¹ Ellen Hanze, 'Dekolonisatie van Nederlands-Indië' in *Geschiedenis.nl* (01-01-2005). <https://www.geschiedenis.nl/nieuws/artikel/184/de-dekolonisatie-van-nederlands-indie; '1820-1950 Indonesië en Dekolonisatie', Rijksmuseum.>
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/tijdljn-nederlandse-geschiedenis/1820-1950-indonesie-en-dekolonisatie>

² Hanze, 'Dekolonisatie van Nederlands-Indië'.

³ Jurrien van Goor, *Prelude to Colonialism* (Hilversum 2004) 3; Femme Gaastra, 'De VOC als voorloper van de koloniale staat' in *Leidschrift* 15.3 (2000) 7-21; Elsbeth Locher-Scholten, 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', in *Journal of Southeast Asian Studies* 25-1 (1994) 91-111.

⁴ Andi Lolo, 'Inleiding', in *De V.O.C. in de Indonesische Archipel. Handeldrijven en koloniseren* (Jakarta 2002) 10.

⁵ Hanze, 'Dekolonisatie van Nederlands-Indië'.

militairen waren voornamelijk van slavenkomst. Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) had meer mankrachten nodig in Azië, omdat een tekort was ontstaan in het eigen leger en er een oorlog was op Nederlands-Indisch grondgebied in Atjeh. Vanuit Nederland wilden weinig mannen deelnemen aan een strijd die veel slachtoffers kende. Tevens waren Afrikanen beter inzetbaar in Azië, omdat zij volgens de Europeanen beter tegen hoge temperaturen bestand waren.

Nederland was niet het enige aanwezige land aan de West-Afrikaanse Goudkust, het huidige Ghana. Groot-Brittannië was hier evenwel. De machtige Britten hadden de slavernij en slavenhandel in het begin van de negentiende eeuw afgeschaft en onder Britse druk moest Nederland hier ook aan toegeven. Echter, de Nederlanders wilden Afrikaanse slaven blijven kopen, vanwege de in 1872 gestarte Atjehoorlog in Nederlands-Indië. Daardoor moesten de Nederlanders voorzichtig, want zonder medeweten van de Engelsen, te werk gaan. Nederland deed dit vanuit St. George d'Elmina aan de Goudkust. Dat was het Nederlandse handelscentrum van eerst de goud- en later de slavenhandel.⁶

De verandering naar het expansionistische beleid in 1870 in Nederlands-Indië wordt door veel historici aangemerkt als de start van het Nederlandse modern imperialisme. Argumenten hiervoor hebben voornamelijk betrekking op het handelen vanuit persoonlijke eerezucht door koloniale officieren en bestuurders in het gebied, en de angst voor buitenlandse inmenging van Engeland. Het begin van de Atjehoorlog, met de Nederlandse onderdrukking als gevolg, wordt door veel Nederlandse historici aangemerkt als het begin van de Nederlandse modern imperialistische periode. De vraag is dan wat er nu eigenlijk gebeurde in 1870. Ging de praktijk van vroeger door of gebeurde er iets heel anders? Modern imperialisme en de slavenhandel lijken hier nauw met elkaar verbonden. De slavernij was in 1870 formeel afgeschaft, maar in hoeverre dit ook daadwerkelijk het geval was, is de vraag.

Historica Ineke van Kessel deed uitgebreid onderzoek naar de Nederlandse werving van West-Afrikaanse soldaten voor het KNIL in het eerste deel van 1831 tot 1872. Haar studie focust zich op de *Belanda Hitam*, de naam die de Indische bevolking gaf aan de West-Afrikanen van het KNIL die in Indië bleven wonen. De vertaling van *Belanda Hitam* is 'zwarte Hollanders', eveneens de titel van haar boek. Van Kessel schreef over de rekrutering van Afrikaanse soldaten door de Nederlandse regering aan de Goudkust tussen 1831 en 1872. Dit gebeurde met wisselende goedkeuring van de Britten.⁷

⁶ Ineke van Kessel, *Zwarte Hollanders. Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2005) 16, 28, 29.

⁷ Marcel van Engelen, *Het kasteel van Elmina*, (2013) Google books hoofdstuk (3) 2-3.

Historici Stephen Snelders en Gijs van der Ham schreven over het leven in Elmina. Van der Ham schreef in zijn boek *Dof goud. Nederland en Ghana, 1593-1872* over de Europese machtsverhoudingen rondom Elmina, de Goudkust en het Afrikaanse volk Ashanti.⁸ Nederland droeg Elmina in 1872 over aan de Britten, waardoor het slavenhandelscentrum verloren ging. Veel onderzoek naar de soldatenwerving stopt na het Nederlandse verlies van Elmina.

Om deze reden is het interessant te onderzoeken wat er juist in die jaren na 1872 gebeurde. Nederland probeerde na de afschaffing van de slavernij en slavenhandel, buiten medeweten van de Britten om, toch nog slaven te werven. Dat blijkt uit bronnenmateriaal van diplomatieke correspondentie uit het Nationaal Archief. De consul van Elmina, Piet Hamel, speelde hierin een grote rol. Zijn rol in de werving staat centraal in dit onderzoek. In deze scriptie luidt daarom de hoofdvraag als volgt: ‘Wat was de rol van consul Hamel in de werving van West-Afrikaanse soldaten voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger in Atjeh tussen 1873 en 1878 ten tijde van het modern imperialisme?’ Het antwoord hierop wordt gebaseerd op de originele diplomatieke correspondentie tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken en Koloniën, de Nederlandse gezant te Londen en Hamel zelf. Het doel van deze scriptie is om nieuwe wetenschappelijke kennis toe te voegen op het gebied van de geopolitieke dimensies en de driehoeksverhouding Nederland, Groot-Brittannië en West-Afrika.

Het einde van de negentiende eeuw staat bekend als de periode van het modern imperialisme. Het modern imperialisme vloeide voort uit de industriële revolutie, waardoor een grote behoefte ontstond aan meer grondstoffen en afzetmarkten. Vanaf eind negentiende eeuw tot het begin van de twintigste eeuw werden grote delen van Afrika en Azië geannexeerd om winst te maken. Dat gebeurde door machtige Europese landen als Engeland, Frankrijk, Italië en Duitsland. Tevens wilden de Europeanen de Europese beschaving verspreiden, omdat deze beschaving volgens de Europeanen beter was dan de beschaving in Afrika en Azië.⁹

Het is onder Nederlandse historici een discussie in hoeverre Nederland modern imperialistisch was. Historicus Maarten Kuitenbrouwer startte dit debat in de jaren tachtig met

https://books.google.nl/books?id=MdF2AAAAQBAJ&pg=PT206&lpg=PT206&dq=white+man%27s+grave+goudkust&source=bl&ots=9A8BMrDNMW&sig=ACfU3U3H2wj_OcJiZd6e4Otuzb-IGmrpCg&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwi5qaOlqYDjAhUObcAKHTVfCbQQ6AEwDnoECAgQAQ#v=onepage&q=bylandt&f=false

⁸ Gijs van der Ham, *Dof goud. Nederland en Ghana, 1593-1872* (Nijmegen-Amsterdam 2013).

⁹ Maarten Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Dissertatie Utrecht; Amsterdam-Dieren 1985); Maarten Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 113 (1998) 60.

zijn proefschrift *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902*. Hij deed dat door Nederland te plaatsen binnen het modern imperialisme, met 1870 als beginpunt. De Atjehoorlog in Nederlands-Indië speelde hierin een rol.¹⁰ In literatuur die op deze dissertatie volgde, wordt veelal beweerd dat in de periode tussen 1870 en 1914 sprake was van het Nederlands imperialisme. De meerderheid was het eens met deze stelling. Tegenstanders stellen de vraag in hoeverre daadwerkelijk gesproken kan worden van een nieuwe periode voor de Nederlanders eind negentiende eeuw.

Aan de hand van de resultaten van het archiefonderzoek naar de geheime wervingspogingen van Hamel wordt geanalyseerd in hoeverre Nederland imperialistisch te noemen was. Het archiefmateriaal over de Nederlandse werving is nooit eerder gelezen met het modern imperialisme als uitgangspunt. Ook Van Kessel focuste haar studie niet op de geopolitieke omstandigheden. In dit onderzoek brengt de onderzoeker een nieuwe benadering van imperialisme. Daarin komt niet zozeer een bilaterale imperialistische dynamiek naar voren, maar juist de interactie tussen verschillende imperia die globalisering en een mondiaal perspectief geeft. Dit past goed in wat nu ‘imperiale geschiedenis’ genoemd wordt. Dat is het idee van een uitwisseling tussen verschillende imperia, ofwel globalisering. De imperiale geschiedenis verkent de oorsprong, werking en nalatenschappen van rijken.¹¹

Nadat de slavernij was afgeschaft begon de periode van modern imperialisme. Echter, het is de vraag in hoeverre de slavernij daadwerkelijk stopte na de afschaffing. Het is ook mogelijk dat de naam dit alleen suggereerde, aangezien de Nederlanders, na de afschaffing van de slavenhandel en slavernij in 1863, nog slaven van slavenhandelaren aan de Goudkust wilden vrijkopen. Hamel had hier vanaf 1873 een grote rol in, zo blijkt uit het archiefmateriaal. In het Nationaal Archief (NA) zijn 147 handgeschreven correspondentiebrieven en rapporten beschikbaar, tussen de jaren 1873 en 1878, van het ministerie van Buitenlandse Zaken, van het ministerie van Koloniën, de Nederlandse gezant te Londen en van de consul te Elmina. In deze brieven wordt gesproken over nieuwe Afrikaanse gebieden aan de Westkust om soldaten voor het KNIL te werven. In het NA is tevens het Archief van het Kabinet des Konings aanwezig, met informatie over de afschaffing van de Nederlandse slavernij.

¹⁰ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*; Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving’, 60.

¹¹ Stephen Howe, ‘Imperial and colonial history’ in *Making History. The changing face of the profession in Britain*.
https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/imperial_post_colonial_history.html

De scriptie bestaat uit drie hoofdstukken waarin de hoofdvraag beantwoord wordt. In het eerste hoofdstuk komt de historiografie van het modern imperialisme (in relatie tot de slavernij) aan bod. Het tweede hoofdstuk geeft een kijk op de complexiteit van het Nederlandse koloniale verleden. Daarin wordt allereerst een beschrijving gegeven van Hamels levensloop en carrière in West-Afrika. Hierin komen de spanningen aan bod rond de werving van KNIL-soldaten aldaar en de Britse visie daarop. Vervolgens wordt de impact van de Atjehoorlog op West-Afrika beschreven. Dit hoofdstuk is toegespitst op de carrière van Hamel en hoe deze samenhangt met de veranderende geopolitieke omstandigheden. Vanaf 1873 brak namelijk een nieuwe fase aan. Dat was het geval, omdat Elmina vanaf dat jaar niet meer van Nederland was en omdat in Indië een oorlog uitbrak. Dat leverde een nieuwe dynamiek op in West-Afrika. In het derde hoofdstuk komen uit het diplomatieke bronnenmateriaal Hamels argumenten naar voren. Daarin probeerde hij de Britten in een zwart daglicht te zetten om de werving van Afrikaanse soldaten voor het KNIL voort te zetten. Daarnaast probeerde hij bij Franse gebieden informatie te winnen over een mogelijke werving.

Hoofdstuk 1. Het imperialismedebat in Nederland

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het internationale en internationale modern imperialismedebat behandeld. Het modern imperialisme is in de historiografie uitvoerig behandeld. Internationaal begon dit debat al vanaf 1900, in Nederland kwam het pas later op gang. Nederland was niet het meest duidelijke voorbeeld van een modern imperialistisch land. Om erachter te komen of Nederland modern imperialistisch was tussen 1873 en 1878 is een analyse van verschillende opvattingen nodig. Vervolgens komt het onderzoeksveld New Imperial History aan bod. Dit is een recentere vorm van imperiale geschiedschrijving.

Internationale imperialisme debat

Het tijdperk van het modern imperialisme vond plaats tussen 1870 en 1914. In deze jaren breidden landen hun macht uit over andere delen van de wereld door landen te veroveren. Dit had, naast economische motieven, tevens te maken met de verspreiding van de eigen cultuur en politiek.¹² Vanaf 1870 kwam binnen de Britse politiek de term ‘imperialisme’ op, waarna de term gebruikt werd om de Britse territoriale expansie goed te praten.¹³ De historische betekenis van imperialisme werd vanaf 1900 onder leiding van de Britse liberaal John Hobson onderzocht. Daarna begon een historiografisch debat over de periode van het modern imperialisme. De studie van Hobson was ontworpen om een term te verduidelijken die werd gebruikt om de krachtigste beweging van de westerse wereld in de politiek rond 1900 aan te duiden.¹⁴ Hij stelde dat vanaf 1870 het expansiestreven toenam door de internationale Europese competitie vanwege economische ontwikkelingen. Dat kwam omdat nieuwe afzetgebieden nodig waren om het overschot van de eigen binnenlandse producten te verkopen.¹⁵

Deze uitleg van het modern imperialisme door economisch imperialisme werd ruim een halve eeuw later tegengesproken door de Franse historicus Henri Brunschwig. Na de Tweede Wereldoorlog nam de interesse in het imperialisme toe. De focus verschoof van de economische motieven naar de politieke en sociale aspecten ervan. Brunschwig kwam in 1960 tot de conclusie dat het imperialisme verklaard kon worden vanuit een nationalistisch motief.

¹² Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, 8-9.

¹³ Eric Hobsbawm, *The Age of Empire. 1875-1914* (Londen 1987) 60.

¹⁴ John Hobson, *Imperialism. A Study* (Londen 1902) 1-14.

¹⁵ Hobson, *Imperialism*, 85-88..

Hij kwam tot deze conclusie na zijn onderzoek naar de motieven van de Franse expansie.¹⁶ De historicus en schrijver van *The Diplomacy of Imperialism*, William Langer, beschreef in 1951 de periode 1890 tot 1902: “Simply the rule or control, political or economic, direct or indirect, of one state, nation or people over other similar groups, or perhaps one might better say the disposition, urge or striving to establish such rule or control”.¹⁷

Inmiddels is duidelijk dat het expansiestreven van alle tijden is. Echter, tussen de jaren 1880 en 1914 kende dit expansiestreven een verhoogde intensiteit en volgens het Historisch Genootschap een kenmerkend verschijnsel voor die tijd. Er bestaat een verschil tussen de eerste 75 jaar van de negentiende eeuw en de laatste 25. In die laatste kwarteeuw breidden de Europese Europese machten hun invloedssferen uit in de koloniale gebieden gedurende de ‘scramble for Africa’, die in 1900 vrijwel voltooid was.¹⁸

Het modern imperialisme werd derhalve gezien als een unieke periode en losstaand van de imperialistische periode voor 1870. Niet alle historici waren het eens met deze stelling. Zo erkenden John Gallacher en Ronald Robinson niet dat het een unieke periode betrof, maar eerder een continuering van het imperialisme. Gallacher en Robinson vermeldden in 1953 dat voor 1880 voornamelijk Engeland zijn invloedssferen wel degelijk reeds had uitgebreid, met name in India. Dat gold tevens voor de Fransen in Noord- en West-Afrika en in Indo-China. Om die reden was er volgens hen geen nieuwe periode ingegaan. Daarbij stelden ze dat het gevoerde beleid niet veranderd was ten opzichte van voorgaande decennia voor wat betreft de expansie. Voor 1880 ontbrak de bewuste expansiepolitiek, bestuurd vanuit het thuisland. Gallacher en Robinson waren van mening dat onderzoek naar territoriale expansie niet moest focussen op de verdeling van Afrika, maar op de uitbuiting van de reeds bestaande koloniën.¹⁹

De Amerikaanse historicus Raymond Betts vroeg zich eveneens af in hoeverre het modern imperialisme gezien kon worden als een compleet nieuw fenomeen. Hij stelde in *The False Dawn: European Imperialism in the Nineteenth Century* in 1976, evenals Gallagher en Robinson, dat het modern imperialisme geen nieuwe periode was, maar een continuering van de voorgaande periode. De koloniale gebieden veranderden van een informeel rijk, wat duidde op indirecte overheersing van een gebied, naar een formeel rijk. Dit duidde op directe overheersing van de kolonisator op een gebied. Betts erkende de versnelde toename van

¹⁶ Henri Brunschwig, ‘French expansion and local reactions in black Africa in the time of imperialism (1880-1914)’ in Henk Wesseling ed., *Expansion and reaction. Essays on European expansion and reaction in Asia and Africa*, (Leiden 1978) 116-141.

¹⁷ William Leonard Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (New York 1951) 67.

¹⁸ David Kenneth Fieldhouse, *Die Kolonialreiche seit dem 18. Jahrhundert* (Frankfort 1965) 138.

¹⁹ John Gallacher en Ronald Robinson, ‘The Imperialism of Free Trade’, *Economic Historical Review (EHR)* (1953) 1-15.

Europese invloedssferen na 1870. Het laatste kwart van de negentiende eeuw bestond volgens hem daarom uit twee begrippen: *contiguity* en *preemption*.²⁰ *Contiguity* betekent geografische aangrenzing en heeft te maken met de uitbreiding van de autoriteit van een koloniale macht vanuit een eerder gestichte kolonie.²¹ Dit begrip heeft betrekking op de voortgang van de Europese expansie.²² Met *preemption* bedoelde Betts preventieve occupatie. Daarbij doelde hij op de uitvoering van een preventieve bezetting van een gebied ter bescherming van een reeds bestaande invloedssfeer.²³ *Preemption* heeft betrekking op de Duitse en Italiaanse eenwording in 1870, met als gevolg economische en nationalistische rivaliteit.²⁴ Betts schreef deze rivaliteit niet toe aan modern imperialisme, maar aan ‘imperialism of anxiety’. Het modern imperialisme noemde hij daarom ‘preventief imperialisme’. Dat duidde op een periode in de geschiedenis die was voortgekomen uit angst binnen een geopolitieke wereld.²⁵

De Amerikaanse historicus David Fieldhouse onderzocht ook of het modern imperialisme tussen 1830 en 1914 de start van een nieuwe periode betrof. Hij concludeerde, evenals Betts, dat er sprake was van een continuering van de expansiedrift. Daarentegen kon volgens hem niet van een geheel nieuwe fase in de Europese geschiedschrijving gesproken worden, maar juist van het einde van de oude periode. De Europese machten hadden in 1880 reeds koloniën en dit aantal nam alleen maar toe. Aan het einde van de negentiende eeuw was er wel een acceleratie van de expansie. Economische factoren speelden een invloedrijke rol in de Europese expansiedrift. Echter, deze waren niet doorslaggevend, zoals Hobson van mening was. De Europese machten werden doorgaans betrokken in de lokale en politieke moeilijkheden van de periferie en hierdoor werden de Europeanen directer bij de problemen betrokken. Daarnaast werd de koloniale overheersing vergroot om binnenlandse problemen tegen te gaan.²⁶ Politieke factoren speelden daarom een grotere rol dan economische. Een betere welvaart creëren in deze gebieden bood dan geen oplossing.²⁷

Historici Lewis Henry Gann en Peter Duignan waren van mening dat niet een enkel Europees land voor 1871 bewust streefde naar de inlijving van veroverd land. De snelheid van de koloniale expansie in Afrika nam na dit jaar daarentegen wel toe. In dertig jaar was het Afrikaanse continent bijna volledig geannexeerd door Europeanen. In 1870 was een tiende

²⁰ Raymond Betts, *The False Dawn. European Imperialism in the Nineteenth Century* (Minneapolis 1976) 70.

²¹ Betts, *The False Dawn*, 82.

²² Ibidem, 81.

²³ Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving’, 1, 56-58.

²⁴ Betts, *The False Dawn*, 70.

²⁵ Ibidem, 71.

²⁶ David Kenneth Fieldhouse, *Economics and Empire 1830-1914* (New York 1984) 79.

²⁷ Fieldhouse, *Economics and Empire 1830-1914*, 460-476.

van Afrika onder Europese controle, in 1900 was een tiende niet onder Europese controle.²⁸ Heinz Gollwitzer was ervan overtuigd dat alle betrokken regeringen de expansiepolitiek in het beleid hadden opgenomen. Dit verklaarde hij in zijn boek uit 1969: *Europe in the Age of Imperialism, 1880-1914*. Tussen 1880 en 1914 waren volgens hem in de imperialistische landen maatschappelijk betrokken groepen actief geleid door imperiale opvattingen. Dat resulteerde in imperiale ideologieën.²⁹

Niet alleen Engeland en Frankrijk belandden in het tijdperk van het modern imperialisme. Dat gold evenwel voor Duitsland, Italië, Rusland, Japan, de Verenigde Staten en België, met ingenomen gebieden in Afrika, China, de Grote Oceaan en het Nabije Oosten. Na 1920 was het Europese imperialisme over zijn hoogtepunt heen. Landen als de Verenigde Staten en Japan kwamen sterker op, net als het ideologische karakter van de Duitsers en Italianen.

Het debat in Nederland

Naar aanleiding van het internationale imperialismedebat kwam vanaf 1970 hetzelfde debat in Nederland op gang. Dit debat had echter betrekking op de vraag of Nederland een modern imperialistische periode heeft gekend. Nederland wordt in beschrijvingen van en over het Europese moderne imperialisme in veel artikelen en boeken niet genoemd. Vanaf 1970 ontstond binnen Nederland een debat of dit wel klopte. Dit vraagstuk kwam op tijdens een congres van het Nederlands Historisch Genootschap met als onderwerp: de Nederlandse expansie in Indië in de tijd van het moderne imperialisme 1870-1914.³⁰ Aangemoedigd door de toename in het aantal vakhistorici kwam er een woordenwisseling op gang over de vraag in hoeverre Nederland imperialistisch genoemd kon worden gedurende de Nederlandse expansie in Indië. Dit debat werd sinds de naoorlogse geschiedschrijving geïnternationaliseerd en geprofessionaliseerd.³¹ Het congres inspireerde tot grondig bronnenonderzoek van voornamelijk nieuw, en niet-Nederlands, bronnenmateriaal.

Na deze conferentie werd Nederland tot de meeste historici bestempeld als imperialistisch land. De belangrijkste historici in het debat waren Elsbeth Locher-Scholten, Henk L. Wesseling en Maarten Kuitenbrouwer. ‘Imperialisme’ is een begrip dat over tijd

²⁸ Lewis Henry Gann en Peter Duignan, *Colonialism in Africa 1870-1960. The History and Politics of Colonialism, 1870-1914* (Cambridge 1969) 5.

²⁹ Heinz Gollwitzer, *Europe in the Age of Imperialism 1880-1914* (Londen 1969) 15-16.

³⁰ *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXX VI (1971).

³¹ Wijnand Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht-Antwerpen, 1983); Paul Luykx en Nicolaas Bootsma, ed., *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht, 1987); Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990).

veranderde van betekenis. In 1900 werd het begrip in Nederland door de sociaaldemocraten geïntroduceerd. Dat gebeurde als stelling dat Nederland in Indië een vergelijkbare imperialistische oorlog voerde zoals Engeland had gedaan tegenover de Boeren in Zuid-Afrika. In Nederland werd deze stelling door eerdere historici onjuist verklaard. Daardoor ontbrak volgens Kuitenbrouwer en Locher-Scholten het begrip ‘imperialisme’ lange tijd in de Nederlandse geschiedschrijving. Daarnaast stond in Nederland niet het nationalisme op de voorgrond, maar de verzuiling en de neutraliteitspolitiek.³²

Daarnaast was Nederland niet het meest duidelijke voorbeeld van een moderne imperialistische macht door het gebrek aan de behoefte om wereldwijd het Nederlandse gezag en de macht uit te breiden.³³ Tot de tegenstanders van Nederland als modern imperialistisch land behoorden Henk Wesseling, Fritjof Tichelman, Ivo Schöffer en Joep à Campo.³⁴ Minder sceptisch waren auteurs als Jurrien van Goor, Cees Fasseur, Ernst Kossmann en Elsbeth Locher-Scholten. Zij waren van mening dat de term wel bruikbaar was voor de vergroting van de Nederlandse overheersing in Nederlands-Indië. Echter, dit proces was onduidelijker en moeilijker toepasbaar dan bij andere Europese kolonialistische machten.³⁵

De opvallendste woordenwisseling over het vraagstuk vond plaats tussen de Leidse historicus Wesseling en Kuitenbrouwer. Kuitenbrouwer publiceerde in 1985 een dissertatie waarin hij schreef dat Nederland een modern imperialistisch land was in de Indische archipel. Hij was niet de eerste historicus met deze conclusie. Echter, zijn onderzoek was gebaseerd op uitgebreider bronnenonderzoek en was verder uitgewerkt dan het onderzoek van zijn voorgangers.³⁶ Hij inspireerde zijn onderzoek op Betts' *contiguity* en *preemption*. Wesseling attendeerde Kuitenbrouwer op deze begrippen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*.³⁷ Op basis van Betts' onderzoek concludeerde Kuitenbrouwer in zijn dissertatie dat er een Nederlandse versie van het modern imperialisme bestond die wel gelijkenissen had met de Britse.³⁸ De expansies van beide landen waren voor 1870 reeds begonnen. Daarnaast nam de wedloop om koloniën door Europese machten vanaf 1870 toe. Daardoor ging Nederland over tot

³² Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, 19; Johan Christiaan Boogman, ‘Achtergronden, tendenties en tradities van het buitenlands beleid van Nederland (eind zestiende eeuw-1940)’ in Niek van Sas, *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991) 17-34.

³³ Kuitenbrouwer, *Nederland*, 17-19. Vgl. E. Locher-Scholten, ‘Dutch expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the imperialism debate’, 91 -94.

³⁴ Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving’, 59.

³⁵ *Ibidem*, 59-60.

³⁶ *Ibid.*, 60.

³⁷ Raymond F. Betts, ‘The false dawn. European imperialism in the nineteenth century’ (Minneapolis 1976) in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, *XCI* (1978) 134-135.

³⁸ Kuitenbrouwer, *Nederland*, 215-229.

preventieve bezetting van gebieden zoals Atjeh, Noordwest-Borneo en Nieuw Guinea.³⁹ *Contiguity* was derhalve toepasbaar, omdat de Nederlandse autoriteiten overgingen tot uitbreiding van de Nederlandse autoriteit in Nederlands-Indië als koloniale macht vanuit een van oudsher gevestigde kolonie. *Preemption* was van toepassing door de uitvoering van een preventieve bezetting van Atjeh, Noordwest-Borneo en Nieuw Guinea ter bescherming van een reeds bestaande invloedssfeer. Tevens was dit toepasbaar door mogelijke dreigingen van andere landen als de Verenigde Staten en Italië niet te dichtbij te laten komen.⁴⁰

Kuitenbrouwer noemde het uitbreken van de Atjehoorlog in 1873 de aanleiding van de Nederlandse modern imperialistische periode. Doordat deze eerste oorlogspoging in Atjeh verloren werd, was Nederland pas in 1900 een werkelijke modern imperialistische mogendheid.⁴¹ In eerste instantie verloor Nederland de oorlog in Atjeh. Hierdoor was er angst ontstaan om een tweede oorlog te starten. De Tweede Atjehoorlog werd wel gewonnen, waardoor de Nederlanders meer zelfvertrouwen kregen. Locher-Scholten noemde, evenals Kuitenbrouwer, de Atjehoorlog als aanleiding en tevens als belemmering voor de volledige expansie om als Nederlandse modern imperialistische mogendheid te functioneren. Dit kwam door het verlies van de Eerste Atjehoorlog.⁴² Kuitenbrouwer kwam in 1991 tot de conclusie dat Nederland een eigen vorm van het modern imperialisme heeft gekend.⁴³ Hij plaatste de Nederlandse modern imperialistische periode tussen 1870 en 1914 en definieerde de imperialistische vorm als volgt: 1. Externe politieke oorzaken als gevolg van de dynamiek van internationale betrekkingen; 2. Interne politieke oorzaken, in de vorm van min of meer spontaan nationalisme of gemanipuleerd sociaal imperialisme; 3. Economische oorzaken, die commercieel, industrieel of financieel kunnen zijn, afhankelijk van hun oorsprong.⁴⁴

Wesseling reageerde op de studie van Kuitenbrouwer en was van mening dat het modern imperialisme rond 1900 geen nieuwe periode genoemd kan worden. Er was een continuering van eenzelfde imperialistische periode die reeds sinds de zeventiende eeuw van start was gegaan met de VOC. Hij voorzag dat in Nederland eerder sprake was van een achteruitgang van territoriale expansie dan van een vooruitgang. Dit kwam door de eenzijdige focus op Indië en niet op landen hierbuiten. De expansie bleef hierdoor voortbestaan binnen bestaande Nederlandse koloniale grenzen. Wesseling concludeerde daarom dat niet over een

³⁹ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', 60.

⁴⁰ Ibidem, 56-58; Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, 204.

⁴¹ Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, 205.

⁴² Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', 60.

⁴³ Maarten Kuitenbrouwer, *The Netherlands and the rise of modern imperialism. Colonies and foreign policy 1870- 1902* (New York 1991) vii.

⁴⁴ Kuitenbrouwer, *The Netherlands and the rise of modern imperialism*, 9.

duidelijke expansieacceleratie gesproken kan worden.⁴⁵ Wesseling had meer kritiek op Kuitenbrouwer, vanwege dienst toepassing van Betts begrippen. Wesseling verwierp de volledig toepassing van de begrippen op Oost-Indië. Volgens hem betekende *preemption* meer dan alleen het bezetten van gebieden om andere bevoegdheden een stap voor te zijn. Hij noemde imperialisme een voorzorgsmaatregel. Hij doelde hierbij op de latere kolonisators. Landen als Duitsland, Italië en Japan die ook nog extra gebied wilden bemachtigen voordat de wereld verdeeld is. Dit was niet van toepassing op Nederland, aangezien het alleen Indië betrof.⁴⁶

Contiguity was volgens Wesseling wel enigszins toepasbaar op de Nederlandse casus. De hele Indische archipel was immers al onder Nederlandse invloedssfeer in de vroege 19^e eeuw. Nederland maakte zich schuldig aan de preventieve bezetting van gebied ter bescherming van reeds ingenomen terrein. Nederland kon geen modern imperialistische macht geweest zijn, omdat een duidelijk nieuw ingaand koloniaal beleid ontbrak.⁴⁷ Wesseling beschouwde *Contiguity* niet als een echt kenmerk van het moderne imperialisme. Deze houding zette hem hem indirect op gespannen voet met Betts. Wesseling betoogde dat er van imperialisme gesproken kon worden als landen macht verkregen over gebieden waarmee zij geen gemeenschappelijke grenzen hadden. Nederland breidde daarentegen enkel uit vanuit het koloniale Indische centrum.⁴⁸

Kuitenbrouwer verklaarde dat wel degelijk een nieuwe periode was begonnen met de periode die was gericht op systematische onderwerping. Hij doelde hier op gebieden binnen Nederlands-Indië en op de voortzetting van de Atjehoorlog in 1896.⁴⁹ Veel andere Nederlandse historici binnen het Nederlandse imperialismedebat namen vervolgens een standpunt in. Zij deden dat deels gebaseerd op Kuitenbrouwers dissertatie en deels op basis van de kritiek van Wesseling. Van Goor⁵⁰, Fasseur⁵¹, Lindblad⁵², Locher-Scholten⁵³, à

⁴⁵ Wesseling, 'Bestond er een Nederlands imperialisme?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99 (1986) 214-216.

⁴⁶ Henk Wesseling, *Indie verloren, rampspoed geboren* (Amsterdam 1997) 188.

⁴⁷ Wesseling, 'Bestond er een Nederlands imperialisme', 222-224.

⁴⁸ Elsbeth Locher-Scholten, *Sumatran Sultanate and Colonial State. Jambi and the Rise of Dutch Imperialism, 1830-1907* (New York 2003) 26-27.

⁴⁹ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', 61.

⁵⁰ Jurrien van Goor, 'Imperialisme in de marge?' in Jurrien van Goor. *Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands Indië* (Utrecht 1986) 9-19.

⁵¹ Cees Fasseur, recensie: M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Dissertatie Utrecht; Amsterdam-Dieren 1985) in *Nederland in BMGN, CII* (1987) 672-675.

⁵² Thomas Lindblad, 'Economic aspects of the Dutch expansion in Indonesia, 1870-1914', *Modern Asian Studies*, XXIII (1989) 3-4.

⁵³ Locher-Scholten, 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', 110-111; Elsbeth Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme* (Leiden 1994) 12-18, 271.

Campo⁵⁴, Bossenbroek⁵⁵ en Houben⁵⁶ waren van mening dat de Nederlandse expansie in Nederlands-Indië rond 1900 tot het modern imperialisme geschaard kan worden. Echter, zij betrokken in hun mening Wesselings kritiek, dat de Nederlandse variant afweek en niet in overeenstemming was met de Britse versie van het modern imperialisme.

Wesseling veranderde na zijn eerste commentaren in 1986 echter langzamerhand van mening over de vraag of Nederland een imperialistische macht genoemd kan worden. Hij haalde daarvoor de continuïteitstheorie van Robinson en Gallagher aan over de transitie van informeel naar formeel imperialisme. Dit schreef hij toe aan het kenmerkende karakter van oude koloniale mogendheden als Engeland en Nederland. Alhoewel Nederland volgens hem toch een imperialistische periode had gekend, was dit een Nederlandse variant geweest. Wesselings veranderde mening sloot derhalve precies aan bij de conclusies van zijn collega-historici.⁵⁷

De consensus binnen het imperialismedebat ontstond volgens Kuitenbrouwer in zijn historiografische analyse na het verschijnen van het boek *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia* uit 1994 van Locher-Scholten, met een volgens hem definitieve conclusie over het Nederlandse imperialisme. Het boek bestaat uit een studie naar de relatie tussen de Nederlands-Indische koloniën en het sultanaat Djambi in Sumatra.⁵⁸ Hierin publiceerde ze vijf sectoren die van belang waren binnen het Nederlands imperialisme: de internationale betrekkingen, economie, het gezag, het nationalisme en de ethiek. Zij publiceerde deze sectoren op basis van uitgebreid archiefonderzoek met een focus op het Indische perspectief.⁵⁹

De toegenomen expansiedrift, met het hoogtepunt aan het eind van de negentiende eeuw, schreef ze vervolgens aan een nieuwe periode toe. De angst voor verlies, zoals in Atjeh in 1873, was een belangrijk en terugkerend element. Hierdoor zagen de Nederlandse autoriteiten zich genoodzaakt de macht te handhaven. De koloniale bewindvoerders richtten

⁵⁴ Joseph Norbert Frans Marie à Campo, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische archipel 1888-1914* (Hilversum 1992) 25-30.

⁵⁵ Martin Bossenbroek, *Volk voor Indië. De werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814- 1909* (Amsterdam 1992) 241-242; Martin Bossenbroek, *Holland op zijn breedst, Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996) 15-18.

⁵⁶ Vincent Houben, *Van kolonie tot eenheidsstaat. Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw* (Leiden 1996) 49-53.

⁵⁷ Susan Legêne, 'Recensie H. L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919*' (Amsterdam 2003) *BMGN – Low Countries Historical Review* (2004) 261-263.

⁵⁸ Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat*.

⁵⁹ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', 61-66.

zich daarom op gebeurtenissen in Indië waarin ingrijpen nodig was.⁶⁰ Aan het einde van de negentiende eeuw stonden de uitbreiding van het overheidsgezag en de bestuurlijke macht centraal.⁶¹ Locher-Scholten rekende deze focus op uitbreiding toe aan een Nederlands modern imperialistische periode. Zij kwam tot deze conclusie door de analyse van officiële beleidscorrespondenties. Locher-Scholten was geïnspireerd door de periferistische interpretatie van Fieldhouse.⁶² De periferistische verklaring had betrekking op het gegeven dat plaatselijke bewindhebbers de expansie leidden.⁶³

De introductie van de continuering van de expansie van Robinson en Gallacher, Betts *contiguity* en *preemption* en de periferistische verklaring van Fieldhouse leverden een grote bijdrage aan het imperialismedebat. Daarop borduurden Kuitenbrouwer, Wesseling en Locher-Scholten voort. Het imperialismedebat had niet als enige invloed op de Nederlandse imperiale geschiedschrijving. De New Imperial History had eveneens invloed hierop door de imperiale geschiedenis vanuit een breder perspectief te onderzoeken en te documenteren.

New Imperial History

De Amerikaanse historicus Matthew Stanard beschreef in zijn boek *Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century* de historiografie van het Europees imperialisme. Hij stelde dat er vanaf de dekolonisatie in 1945 een toenemende belangstelling was voor onderzoek naar imperiale rijken. Hem viel op dat dit onderzoek voornamelijk gefocust was op de periode na de dekolonisatie en niet op de negentiende eeuw. In de jaren tachtig kwam hier verandering in met de introductie van de Britse New Imperial History.⁶⁴ De nieuwe studie naar, vooral Britse, nieuwe rijken vormde het begin van de Britse New Imperial History. De New Imperial History was een poging om de imperiale geschiedenis van Groot-Brittannië op grote schaal te herformuleren. Dit ontstond onder invloed van de komst van migranten uit de Britse voormalige koloniën. Deze nieuwe studie naar, vooral Britse, nieuwe rijken was volgens Stanard daarom een keerpunt in de Britse historiografie.⁶⁵ Nergens in de

⁶⁰ Locher-Scholten, 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', 91-95

⁶¹ Ibidem, 109-110.

⁶² Fieldhouse, *Economics and empire 1830-1914* (Londen 1984).

⁶³ Simon Lambertus van der Wal, 'De Nederlandse expansie in Indonesië in de tijd van het modern imperialisme. De houding van de Nederlandse regering en de politieke partijen', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* deel 86, aflevering 1 (1971) 47-54.

⁶⁴ Matthew G. Stanard, 'The colonial past is never dead. It's not even past. Histories of empire, decolonization and European cultures after 1945', in Harriet Rudolph ed., *Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century* (Berlijn 2016) 151-153.

⁶⁵ Stanard, 'The colonial past is never dead', 134, 155.

wereld werd gepoogd de imperiale geschiedenis op een dusdanig grote schaal te herformuleren als in Groot-Brittannië.⁶⁶

De introductie van de New Imperial History is onder meer te verklaren door de opkomst van het postkolonialisme. De Nederlandse filosoof Michiel Leezenberg en Wijsbegeerte professor Gerard de Vries lichtten de grondslag van het postkolonialisme toe door te beargumenteren dat de westerse geschiedschrijving geen wereldbeeld creëerde en dat de geschiedenis binnen koloniën ook bestudeerd moest worden.⁶⁷ Bronnen uit koloniën werden vanuit die visie even waardevol geacht als Europese bronnen. De Palestijnse wetenschapper Edward Said was een baanbreker binnen het postkolonialisme met zijn standaardwerk *Orientalism*. Hierin beschreef hij dat de westerse visie enkel gebaseerd was op eigen ideeën van ‘de ander’ en dat deze geen gerechtvaardigd beeld schetste van inwoners uit het Midden-Oosten. Leezenberg en De Vries noemden de minachtende westerse beschrijving van deze inwoners de rechtvaardiging van de westerse imperialistische heerschappij.⁶⁸ Het eurocentrische perspectief maakte ruimte voor een breder universeler perspectief.

Alan Lester, professor van historische geografie, was van mening dat postkoloniale historici het ‘traditionele’ imperialistische debat regelmatig bekritiseerden, vanwege het onderzoek naar uitsluitend economische en politieke factoren. Dat was het geval, terwijl aan belangrijke aspecten als ‘gender’ of cultuur geen aandacht geschonken werd.⁶⁹

Nederlandse versie New Imperial History

Onder Nederlandse historici was Remco Raben een pionier met de Nederlandse versie van de New Imperial History. Op basis van een historiografie van het Britse imperialisme constateerde Raben dat binnen Nederland weinig discussie plaats had gevonden over deze stroming. De komst van het postkolonialisme en van postkoloniale migranten vormde de basis van het onderzoek naar een vernieuwde variant van de Nederlandse Nieuwe Imperiale Geschiedenis. Volgens Raben was het van belang de vraag te stellen in hoeverre het koloniale rijk zijn weerslag had op Nederland, buiten het domein van de politiek en de economie. Volgens hem is de impact van de koloniën op het moederland te weinig bestudeerd. De voornaamste focus van dergelijk onderzoek richt zich op manifestaties van een netwerk tussen

⁶⁶ Simon Gunn, *History and cultural theory* (Edinburgh 2012) 156-160.

⁶⁷ Michiel Leezenberg en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012) 286.

⁶⁸ Leezenberg en De Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 289.

⁶⁹ Alan Lester, ‘Imperial Circuits and Networks. Geographies of the British Empire’, *History Compass*, vol. 4, nr.1 (2006) 124-141.

de kolonie en de metropool.⁷⁰ Het bronnenmateriaal voor New Imperial History omvat onder andere kunsten, wetenschap, etnografische collecties, literatuur en koloniale tentoonstellingen.⁷¹

Raben analyseerde de New Imperial History als Brits fenomeen in zijn artikel ‘A New Dutch Imperial History? Perambulations in a prospective field’. Hij stelde de vraag waardoor historici anders keken naar het Britse kolonialisme, en waarom dit anders zou zijn in Frankrijk en Nederland. Voor antwoorden keek Raben naar ongelijksoortige koloniale ervaringen van Europese landen en naar de manier waarop zij de manier definieerden waarop hun geschiedenis wordt geschreven. Allereerst hadden de Europese machten verschillende opvattingen over een rijk zijn of hebben. De Britse Nieuwe Imperiale Geschiedenis heeft diepere wortels in de Britse identiteit. De term ‘empire’ was een veel centraler begrip in Groot-Brittannië dan het ooit in Nederland was geweest.⁷² In Nederland was de rol van het hebben van een rijk bescheidener.⁷³ Sinds de zestiende eeuw werden de Nederlandse expedities overzee gedreven door de opkomst van Nederlandse als onafhankelijke staat. Niet vanwege imperiale motieven. Volgens Raben zag Nederland zich nooit als een rijk en was het kolonialisme van een bedrijfsgerichte en technocratische aard.⁷⁴

Ten tweede is de grootte van het totale oppervlakte van de landen een cruciaal element in de analyse. Nederland nam een bescheiden positie in, in vergelijking met de enorme omvang van het Britse imperiale rijk. Het Nederlandse rijk bestond in de negentiende eeuw uit Nederlands-Indië, een paar kleine koloniën in het Caribisch gebied en tot 1873 uit een klein deel van de Goudkust. De grootte van het Nederlandse rijk had invloed op de impact van het hebben van koloniën op de Nederlandse samenleving. Het imperialisme is volgens Raben een te grandioze term om de late negentiende eeuw te classificeren. Alhoewel veel historici als Kuitenbrouwer en Locher-Scholten van mening zijn dat Nederland een modern imperialistische fase heeft gekend, noemt Raben de uitkomst van het Nederlandse imperialismedebat een instabiele consensus over de vraag of het land een fase van imperialisme heeft meegemaakt.⁷⁵ Enerzijds bereikte het Nederlandse kolonialisme op de koloniën in Zuidoost-Azië, zowel in militaire agressie als in administratieve en culturele

⁷⁰ Remco Raben, ‘A New Dutch Imperial History? Perambulations in a prospective field’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 128 (2013) 1, 5.

⁷¹ Buitenste binnen. De buiten-Europese wereld in de Europese cultuur, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 105:3 (1992).

⁷² Richard Price, ‘One Big Thing. Britain, its Empire, and their Imperial Culture’, *Journal of British Studies* 45:3 (July 2006) 602-627.

⁷³ Raben, ‘A New Dutch Imperial History?’, 9.

⁷⁴ *Ibidem*, 9.

⁷⁵ *Ibid.*, 9-10.

inmenging, grotere ambitie en intensiteit die volgens Raben gekenmerkt kunnen worden als imperialistisch. Net als andere imperiale machten had Nederland visie van een beschavende superioriteit. Anderzijds constateerde Raben dat het woord imperialisme in Nederland nooit wortel geschoten heeft. Indië, Nederlands-Indië en kolonialisme verwezen naar de gekolonialiseerde gebieden in Zuidoost-Azië. Dit was volgens Raben van grote invloed op de perceptie van de Nederlanders van het Nederlandse rijk.⁷⁶

Ten derde noemde Raben de aard van het Nederlandse imperialisme. Geen enkele Nederlandse kolonie ontwikkelde zich tot een kolonistenkolonie. Enkel Zuid-Afrika in de late VOC-periode kan eventueel hiervoor worden aangemerkt. In het geval van Groot-Brittannië en Frankrijk was dit anders en was er wel degelijk sprake van een kolonistenkolonie. Het Nederlandse kolonialisme werd altijd gedomineerd door zakelijke belangen. Dit had betrekking op de monopolisering van handelsbedrijven, op plantageondernemers, overheidsexploitatie of conglomeraten, bedrijven met verschillende onderlinge divisies, van beschermde particuliere ondernemingen. Het verband tussen handel en uitbreiding is in kolonialisme van Nederland cruciaal geweest.⁷⁷ De laatste kwestie heeft betrekking op de manieren en intensiteit waarmee het koloniale verleden wordt herinnerd. De imperiale verbeelding is in Groot-Brittannië veel uitgebreider aanwezig dan in Frankrijk of Nederland. Het ontbreken van een levendige imperiale verbeelding verklaart volgens de Franse politicoloog Marie-Claude Smouts de krampachtige verschijningen van koloniale kwesties in het publieke debat in Frankrijk.⁷⁸ De meeste monumentale verwijzingen naar Indië zijn in Nederland te vinden in de versiering van bedrijfskantoren.⁷⁹

De vraag rijst hoe de Nieuwe Imperiale Geschiedenis nuttig kan zijn voor de Nederlandse historische praktijk, ondanks de verschillende gesteldheid van de imperiale verbeelding in de Europese landen. Raben noemt de toepassing van nieuwe ruimtelijke concepten van de onderlinge samenhang van de verschillende delen van het rijk, een van de belangrijkste benaderingen van de Nieuwe Imperiale Geschiedenis.⁸⁰ De imperiale wereld werd gebruikelijk opgevat in termen van een duidelijk centrum, de metropool, de periferie en de verschillende kolonies. Deze opvatting klopt volgens Nieuwe imperiale historici niet. Het Britse rijk moet worden voorgesteld als een relevante en nuttige analytische ruimte. In deze

⁷⁶ Ibid., 9-10.

⁷⁷ Jacobus Adrianus Antonius van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994); Rudolf Mrázek, *Engineers of Happy Land. Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton, Oxford 2002); Raben, 'A New Dutch Imperial History?', 10-11.

⁷⁸ Marie-Claude Smouts, 'La question de la mémoire postcoloniale', *Transcontinentales* 6:1 (2008) 91-94; Vaïsse and Tombs, *L'Histoire coloniale en débat*.

⁷⁹ Raben, 'A New Dutch Imperial History?', 10.

⁸⁰ Raben, 'A New Dutch Imperial History', 11.

ruimte ontstonden meerdere centra en bestond een veelvoud aan netwerken. De studie naar de deze zogeheten *webbedness* van het imperium bood volgens de historici Carl Bridge en Kent Fedorowich de theorie dat het Britse rijk een structuur bood voor de ontwikkeling van deze netwerken en circuits. De netwerken en circuits waren niet noodzakelijkerwijs gericht op enkel de hoofdstad of metropool. Het idee van *webbedness* kwam op door het massamigratieproces vanuit de Britse eilanden.⁸¹ De wereld werd gevormd door migratie. De migratie ontstond voornamelijk door het verhuizen van Britten naar de koloniën. Dat veranderde nadat er verhuisd werd binnen de koloniën en vanuit de koloniën naar de metropool.⁸²

Het is de vraag of er een handige manier bestaat om de concepten en ideeën uit de Britse wereld op de Nederlandse situatie te projecteren en of gesproken kan worden van Nederlandse imperiale *webbedness*. Bij de vergelijking van van de *webbedness* van Europese rijken wordt duidelijk dat opvattingen en het gebruik van ruimtes van elkaar verschilden door de grootte van rijken, de locatie en de verdeling van de koloniën. De ruimtelijke indeling van de Nederlandse koloniale wereld was niet te vergelijken met die van Groot-Brittannië. Nederland had een aantal kleine eilanden en Indië, Groot-Brittannië een wereldrijk.⁸³

In Nederland is de studie naar imperiale culturen nog pril. Het werk van Said wakkerde een enorm debat in de Angelsaksische wereld, maar bleef tot recent grotendeels uit in Nederland.⁸⁴ Raben verklaart dit door de aarzeling binnen Nederland om het verband tussen de nationale cultuur en imperialisme aan te pakken.⁸⁵ Het Nederlandse politieke discours ten tijde van het kolonialisme kende nauwelijks een sterkte imperiale toon. De koloniale aangelegenheden werden in de politiek door slechts enkele politici vertegenwoordigd en er waren zelden discussies over koloniale kwesties en begrotingen.⁸⁶ Het bezit van de koloniën werd nauwelijks ingezet ter versterking van het nationale sentiment. Het Nederlandse nationalisme concentreerde zich op de verbetering van de Nederlandse samenleving, constateerde de Nederlandse hoogleraar Geschiedenis Henk te Velde. Te Velde

⁸¹ Carl Bridge and Kent Fedorowich, 'Mapping the British World', in Carl Bridge and Kent Fedorowich, *The British World. Diaspora, Culture and Identity* (London, Portland 2003) 1-15.

⁸² Raben, 'A New Dutch Imperial History', 11.

⁸³ Ibidem, 11, 16.

⁸⁴ Peter van der Veer, *Modern oriëntalisme. Essays over westerse beschavingsdrang* (Amsterdam 1995).

⁸⁵ Raben, 'A New Dutch Imperial History', 18.

⁸⁶ Jacobus Adrianus Antonius van Doorn, 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk', *Socialisme & democratie* 56:11 (1999) 483-492.

merkte op dat Nederlandse expansie in Indië niet voldoende tot de Nederlandse verbeelding sprak.⁸⁷

In de Nederlandse geschiedschrijving zijn de verhalen over kolonialisme en die van de metropool los van elkaar gebleven. Het formaat en de verdeling van het Nederlandse rijk kan dit enigzins verklaren. Het Nederlandse kolonialisme werd in eerste instantie gedomineerd door zakelijke belangen. Maar het is wel van belang om de dwarsverbanden tussen Nederland, West-Afrika en Nederlands-Indië te bestuderen om het verlies van Elmina en de aanwezigheid van West-Afrikanen in Indië te begrijpen. Onder druk van de Britten kon Nederland minder Afrikaanse soldaten inzetten dan gewenst. Hierdoor was de eventuele mogelijkheid van uitbreiding van Indisch grondgebied niet mogelijk. De studie naar de complexe dwarsverbanden geven een beter beeld van de Nederlandse kolonie.

⁸⁷ Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992) 269-273.

Hoofdstuk 2. Hoe kwam Piet Hamel in Elmina en wat deed hij daar?

Inleiding

Dit hoofdstuk richt zich op de jeugd en activiteiten van Hamel als (vice)consul in Elmina, ten tijde van de overdracht aan de Britten en het verloop van de plannen over een geheime rekrutering van zwarte soldaten voor het KNIL. In dit hoofdstuk komt aan bod hoe Hamel aan de Goudkust terecht kwam en wat zijn taken waren. In de eerste paragraaf worden Hamels levensloop en carrière in West-Afrika tot 1873 weergegeven. De achterkleinzoon van Hamel, Hans Walraven, deed onderzoek naar het leven van zijn overgrootvader. Uit dit onderzoek en uit twee primaire bronnen uit de *Middelburgsche Courant* zijn details over het leven van Hamel beschikbaar. In deze paragraaf komen ook de spanningen aan bod rond de werving van KNIL-soldaten aldaar en de Britse visie daarop. In de tweede paragraaf wordt de impact van de Atjehoorlog op West-Afrika benoemd. Door analyse van primaire bronnen van correspondentie uit het archief van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Koloniën kunnen Hamels visie en rol tijdens de geheime wervingspoging van West-Afrikaanse soldaten voor het KNIL achterhaald worden. Tevens komt de complexe dynamiek tussen de consul en de ministeries aan bod.

Levensloop en carrière Piet Hamel in West-Afrika tot 1873

Hamel stamde uit het Zeeuws-Vlaamse Breskens. Zijn ouders, Simon Hamel en Catharina Calandt, verhuisden naar deze tamelijk arme regio in 1839, het jaar dat zij trouwden. Het stel begon vanaf 1840 met gezinsvorming, waarin meerdere kinderen geboren werden en weer overleden. Op maandag 10 november 1845 kwam Pieter Simon, ofwel Piet, ter wereld.⁸⁸ Het hebben van grote gezinnen met veel kindersterfte was in de negentiende eeuw markant voor de leefstijl van de onderste landbouw betreffende laag van de bevolking.⁸⁹ Piet Hamel lukte het om het arme Breskens te verlaten door het volgen van opleidingen. Door de landelijke invoering van het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs (MULO) in 1857 kreeg Hamel zijn eerste vorm van onderwijs. Een vervolgopleiding voor de goede student leek onbereikbaar door het overlijden van Hamels vader in 1860, waardoor nog minder geld te besteden was. De

⁸⁸ Hans Walraven, *Tropenjaren. In het spoor van P.S. Hamel, consul-generaal in Afrika en Azië in de negentiende eeuw* (2014) 15-17.

⁸⁹ Peter Longerich, 'Nieuwe vuistdikke biografie Adolf Hitler verschenen. Hoe één man de oorlog bepaalde' (2016) in *Historiek*.
<https://historiek.net/adolf-hitler-het-ontstaan-van-een-tiran/63280/>

protestants-christelijke dominee van het dorp, Huibert Budding, kon Hamel hulp bieden. Budding hielp regelmatig arme jongeren met dezelfde geloofsovertuiging. Door Buddings hulp werd Hamel opgeleid tot onderwijzer. Hij slaagde erin om als eerste van zijn onderwijsgroep de onderwijsakte te halen.⁹⁰

In 1864 solliciteerde Hamel als hulponderwijzer bij de Stadsburgerschool in Dordrecht, waar hij werd aangenomen voor 400 gulden per jaar. Hamel raakte bevriend met zijn collega Dirk van Oostveen, waarop de vrienden besloten samen een woning te delen.⁹¹ In een overlijdensbericht in de *Middelburgsche Courant* zijn de herinneringen van Van Oostveen aan Hamel terug te vinden. Van Oostveen beschreef Hamel als een uitstekend onderwijzer en als een zeer geliefd persoon bij collega's en leerlingen. Tot groot ongenoegen moest Hamel na driekwart jaar de school verlaten om het leger te dienen in Veerle. Vanwege deze militaire dienst was Hamel niet in staat zijn alleenstaande moeder financieel te ondersteunen. Na zijn dienst werkte Hamel nog vier jaar als hulponderwijzer, totdat hij besloot te willen werken aan de Goudkust. Aan de westkust aan Afrika viel namelijk geld te verdienen.⁹²

Toen Hamel aan het begin van 1869 lucht kreeg van de vacature van hulponderwijzer in het West-Afrikaanse Elmina van het ministerie van Koloniën, besloot hij te solliciteren. Hij kreeg daarna per 4 april 1869 zijn nieuwe aanstelling.⁹³ Dit lukte mede door hulp van zijn vriend Frederik Nagtglas, een Zeeuwse schrijver en historicus. Nagtglas had op aanwijzing van de heer C. M. van Visvliet, inspecteur van het Lager Onderwijs in Zeeland, en op verzoek van Hamel, Hamel aanbevolen bij zijn broer, de gouverneur aan de Goudkust. Alhoewel Nagtglas Hamel erop attendeerde dat hij er niet sterk genoeg uitzag voor een dergelijke onderneming, wilde Hamel zich desalniettemin inspannen de reis te ondernemen voor zijn geliefde en financieel afhankelijke moeder.⁹⁴ Van Oostveen schreef niet te begrijpen waarom Hamel dit risico wilde nemen. De West-Afrikaanse kust was onbekend en onveilig terrein. De slechte leefomstandigheden aan de Goudkust stonden niet in verhouding tot de extra financiële middelen waartoe Hamel toegang zou krijgen.⁹⁵

Dat het leven aan de Goudkust niet eenvoudig was, bevestigde historicus Stephen Snelders in zijn onderzoek naar de medische geschiedenis in de tropen tussen 1600 en 1800. Daarin werd Elmina eveneens bestudeerd. Aan de Goudkust waren steeds een aantal honderd WIC-mannen gestationeerd, waarvan de meerderheid soldaat was. De West-Indische

⁹⁰ Walraven, *Tropenjaren*, 15-17.

⁹¹ Ibidem, 17.

⁹² Dirk van Oostveen, 'Middelburgsche Courant', *Krantenbank Zeeland* (3 januari 1901) 3.

⁹³ Walraven, *Tropenjaren*, 19.

⁹⁴ Frederik Nagtglas, 'Middelburgsche Courant', *Krantenbank Zeeland* (5 januari 1901) 3.

⁹⁵ Van Oostveen, 'Middelburgsche Courant', 3.

Compagnie (WIC) beschikte over twaalf forten, uitgestrekt over een kuststrook van zestig mijl. Het grote fort van Elmina was het bestuurlijke middelpunt. Het was een handelsnederzetting, niet het centrum van een kolonie. Het fort was fysiek afgegrensd door een rivier, met aan de andere kant van het fort een dynamisch handelscentrum, voornamelijk bevolkt door Afrikanen, wonende in eigen bestuurde wijken. Elmina functioneerde als grensgebied en als contactzone tussen de Nederlanders en de Afrikanen. De kust van Guinea, en derhalve de Goudkust, stond bekend om de slechte leefomstandigheden voor Europeanen. Elmina werd door Snelders beschreven als een plaats met niets dan sluiphoecken en wegen, vol met vuil en smerigheid. Het stadje stonk naar rotte vis en ontlasting, tevens naar de geur uit kelders waar slaven en gevangenen opgesloten werden.⁹⁶

Volgens de bewaard gebleven personeelsadministratie van de WIC stierven tussen 1719 en 1760 elk decennium circa tweehonderd WIC-bemanningsleden in Elmina, zo'n twintig procent van alle leden. Deze sterftcijfers waren vijf tot tien keer zo hoog als de gemiddelde sterftcijfers in Europa. Elmina kreeg daarom de bijnaam het 'graf van de blanke'. De meerderheid van het WIC-personeel besteedde het salaris aan prostituees en alcohol. De ziektes waren extra gevaarlijk door het gebrek aan medische voorzieningen, medicijnen en een ongezonde leefwijze.⁹⁷ Journalist en schrijver Marcel van Engelen bevestigde in zijn boek *Het kasteel van Elmina* het ongezonde leven aan de Goudkust tijdens de Nederlandse bezetting. Dit gold evenwel voor de periode na 1800. Dit is terug te lezen in het verslag van gouverneur Cornelis Nagtglas betreffende het vraagstuk wat Nederland moest doen met zijn bezittingen aan de kust van Guinea. Halverwege de negentiende eeuw stierven de aangekomen Europeanen bij aankomst nog steeds in grote getalen door het ongunstige klimaat alcoholisme en prostitutiebezoek. Dat gebeurde toen de Nederlandse overheid een proef ondernam naar goudwassing en gouddelving aan de Goudkust. Vanwege de proef gingen veel Nederlanders naar de Goudkust.⁹⁸ Het hoge sterftcijfer had als gevolg dat het mogelijk was snel carrière te maken aan de kust, aangezien functies relatief snel vervangen moesten worden.⁹⁹ Mensen met de reislust of de ambitie voor een bezoek aan de kust van Guinea moesten een sterke motivatie hebben gehad voor een dergelijke onderneming.

⁹⁶ Stephen Snelders, *Vrijbuiters van de heekunde. Op zoek naar medische kennis in de tropen, 1600-1800.* (Amsterdam/Antwerpen 2012) 39-43.

⁹⁷ Snelders, *Vrijbuiters van de heekunde*, 42.

⁹⁸ Cornelis Johannes Marius Nagtglas, *Een woord aangaande de vraag "Wat moet Nederland doen met zijne bezittingen ter Kuste van Guinea?"* (Den Haag 1863) 7-8.

⁹⁹ Machiel Bosman, 'Slavenhandel, een marginale business. Slavenhandel in de zeventiende en achttiende eeuw' *Historisch Nieuwsblad* 11/2013.

<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/32212/slavenhandel-een-marginale-business.html>

Voordat Hamel in Afrika aankwam, was het in 1869 onrustig in Elmina. De onrust ontstond door de fortenruil tussen Nederland en Groot-Brittannië. De Goudkust beschikte over een groot aantal forten van meerdere Europese landen. Echter, de forten lagen verspreid over de hele kust. Daardoor was het onoverzichtelijk welk fort van de Britten was en welk fort van de Nederlanders.¹⁰⁰ Als oplossing sloten Engeland en Nederland op 5 maart 1867 een overeenkomst in een traktaat. Daarin werden de gebieden en forten herverdeeld en elk land kon zijn invloedssferen consolideren.¹⁰¹ Wat een logische oplossing voor de grootmachten leek te zijn, bleek onverwachts een probleem voor de lokale Afrikaanse bevolking. Er ontstonden opstanden, doordat de nieuwe besturen niet geaccepteerd werden. De Europese machten oefenden namelijk geen soevereiniteit uit over de geruilde gebieden. Zij hadden de plaatselijke bevolking niet ingelicht over de nieuwe machtsstructuren. Het opgestelde traktaat, met de daaropvolgende gebiedsruil, resulteerde in 1868 nagenoeg tot een oorlog in Elmina. Door de gebiedsruil klopte de verdeling van de Europese machthebbers niet meer over de nationale volkeren. De Fanti en Ashanti waren historische vijanden. Door de gebiedsruil werden gebieden waarin beide volken leefden, samengevoegd. Dit leidde tot veel onrust. Tevens werden de nieuwe Europese aanwezigen niet door alle Fanti en Ashanti geaccepteerd. De handel in deze gebieden nam daardoor af, waardoor voedseltekorten ontstonden en de onrust toenam.

In Den Haag ontstonden steeds meer ergernissen over het behoud van de forten aan de Goudkust. Er kwam geen geld meer binnen, onderhoud was duur en het was er onrustig. Het Britse rijk kon de aanvallen van vijandige omwonenden weren, maar de Nederlanders beschikten over te weinig militairen en door de onrust was de aanvoer van voedsel bemoeilijkt. Daardoor overleed in het voorjaar van 1871 bijna de helft van de aanwezige Europeanen.¹⁰² De onrustige omstandigheden in Elmina hielden Hamel niet tegen. Hij nam op de leeftijd van 23 jaar in mei 1869 de pakketboot richting West-Afrika.¹⁰³

Na een bootreis van drie weken kreeg Hamel Elmina op zondag 13 juni 1869 in zicht. Aangekomen in Elmina startte Hamel niet direct met zijn nieuwe functie. Hij verkende eerst de regio. Na veertien dagen vroeg gouverneur Nagtglas, de broer van Frederik Nagtglas, wanneer Hamel van plan was te beginnen met zijn werkzaamheden. Daarop antwoordde

¹⁰⁰ Nationaal Archief, Den Haag, (hierna: NL-HaNA), 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 12 november 1872, consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

¹⁰¹ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 172.

¹⁰² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 27 september; 1876, consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

¹⁰³ Walraven, *Tropenjaren*, 17.

Hamel: “Als Uw Excellentie me nu vraagt, of ik er zin in heb, moet ik ronduit zeggen van neen; maar als Uw Excellentie het beveelt, zal ik terstond gaan”.¹⁰⁴ Hamel was opgeleid tot onderwijzer, maar lukte het om zich op te werken tot consul van Elmina. Een baan als onderwijzer was mogelijk niet uitdagend genoeg. Aangezien hij geen hoge opleiding had genoten, wist hij derhalve een indrukwekkende carrière af te leggen. Uit documentatie van het Stamboek van Ambtenaren en Officieren 1868-1871 van het Ministerie van Koloniën blijkt dat Hamel na aankomst maar kort als onderwijzer fungeerde. Vervolgens bekleedde hij diverse andere functies. Voorbeelden daarvan zijn directeur van het postkantoor op het fort, assistent-boekhouder en kassier. Hamel ontwikkelde zichzelf verder door de talen Frans, Engels en Duits te leren, waarna hij als tolk aan het werk ging.¹⁰⁵ Gouverneur Nagtglas beoordeelde Hamel in 1872 als volgt: “Gedrag: zeer goed. Dienstijver: zeer veel. Kundigheden: kent de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche taal”.¹⁰⁶

In 1870 kostte de Goudkust Nederland tweehonderdvijftig duizend gulden. Elmina stuurde meerdere afgevaardigden naar de Haagse politici om te pleiten voor het behoud van Elmina. Echter, er ontbrak een Nederlandse lobby die zich inzette om de bezittingen aan de Goudkust te redden. Er waren geen handelsbelangen meer en de slavenhandel stond reeds enige tijd stil. Het bevel om de slavenhandel te verbieden kwam vanuit de Engelsen. In Engeland werd actie gevoerd tegen slavenhandel en slavernij. De slavenhandel, mensen kopen en verkopen door middel van handel, werd als eerste verboden. Slavernij, waarbij een mens eigendom is van een ander, hield langer stand. In Nederland lag veel minder druk op de afschaffing van slavenhandel en slavernij. De Nederlandse beweging ter afschaffing van slavenhandel en slavernij beschikte op haar toppunt maar over zevenhonderd leden.¹⁰⁷ In politiek Den Haag en aan de Goudkust was minder argwaan tegenover slavenhandel en slavernij dan bij de Engelsen. Het idee om slaven te kopen van lokale handelaren bleef daarom plausibel.

Onder druk van de Engelsen kondigde Nederland in 1814 aan de slavenhandel te verbieden. Een verbod werd uitgevaardigd, maar pas in 1860 schafte de Nederlandse staat de slavernij daadwerkelijk af in de koloniën. Dit kwam door de druk vanuit Engeland, dat

¹⁰⁴ Van Oostveen, ‘Middelburgsche Courant’, 3.

¹⁰⁵ NL-HaNA, 2.10.50: Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: Stamboeken en pensioenregisters van Militairen KNIL in Oost- en West-Indië, 1815-1949 (1954), inventarisnummer 257, ministerie van Koloniën, Den Haag.

¹⁰⁶ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 21 november 1872, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse zaken, Den Haag.

¹⁰⁷ Piet Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2000) 203.

Nederland gebieden in Indië terug pas zou krijgen als werd meegewerkt aan de afschaffing van de slavenhandel.¹⁰⁸

In Afrika was slavernij een alledaagse gewoonte. Dit gold voor de aanwezige Europeanen, maar ook voor de woonachtige Afrikanen. De meerderheid van de bewoners van de Goudkust leefde als slaaf. Pas in 1874, twee jaar na de overdracht van de Nederlandse bezittingen in West-Afrika aan de Engelsen, schafte Londen de slavernij aan de Goudkust af.¹⁰⁹ In 1808 vaardigde Engeland al een verbod uit op de slavenhandel, wat in 1833 gerealiseerd werd. Echter, deze beslissing tot verbod van de slavenhandel was niet van toepassing op de Goudkust, omdat de Engelsen daar tot 1843 geen soevereiniteit uitoefenden. Het beheer van de Engelse bezittingen was namelijk tot die tijd in het bezit van particuliere koopmannen. Nederland liep ten opzichte van Engeland achter met de afschaffing van de slavernij.¹¹⁰ In 1814 vaardigde Nederland een verbod uit op de slavenhandel, maar het Nederlandse parlement besloot pas in 1860 de slavernij in de Nederlandse koloniën te verbieden.¹¹¹

In het Regeringsreglement van 1854, met daarin de regels van het beleid in Indië, was opgenomen dat de slavernij in Indië uiterlijk 1 januari 1860 afgeschaft moest zijn. Dit gebeurde op 7 mei 1859 met nauwelijks praktische gevolgen van dien. Er werden 4734 slaven vrijgelaten in de gebieden onder direct Nederlands bestuur. De overheid gaf een vergoeding voor het verlies van deze slaven aan diens eigenaren.¹¹² De slavernij in het binnenland in Indië ging volgens historicus Gerrit Knaap nog circa vijftig jaar door.¹¹³ Ondanks de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën kwam er geen eind aan gedwongen arbeid. In de negentiende eeuw was onvrije arbeid in koloniale context eerder regel dan uitzondering. Vooral het KNIL maakte gebruik van deze onvrije arbeidsvorm, die toenam mede door het verbod van de slavernij.¹¹⁴ De gedwongen arbeiders waren voornamelijk Indische dwangarbeiders.¹¹⁵

Het tegenstrijdige is dat de Engelsen zelf aanvankelijk de grootste slavenkopers waren en de Nederlanders door de Engelsen op het idee kwamen. De West India Regiments waren

¹⁰⁸ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 118-119.

¹⁰⁹ Ibidem, 118.

¹¹⁰ Gert OostIndië (ed), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden 1995) 50.

¹¹¹ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 118.

¹¹² Gerrit Knaap, 'Slavery and the Dutch in Southeast Asia', in OostIndië (ed), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit*. (Leiden 1995) 200.

¹¹³ OostIndië, *Fifty Years Later*, 13.

¹¹⁴ Knaap, 'Slavery and the Dutch in Southeast Asia', 202.

¹¹⁵ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 131-132.

het voorbeeld voor de Nederlandse pogingen voor het plaatsen van Afrikaanse troepen in Nederlands-Indië. De West India Regiments namen Afrikaanse soldaten op in het leger na opstanden van slaven op de Franse Antillen eind achttiende eeuw.¹¹⁶ In eerste instantie huurden de Britten Afrikanen van plantage-eigenaren in de Britse kolonies. Deze mannen spraken Engels en kenden Europese gewoonten. Door bezwaren van de plantage-eigenaren, vanwege het arbeidstekort en de onbruikbaarheid van teruggekeerde soldaten op de plantages, besloten de Britten vanaf 1798 slaven te kopen voor de West India Regiments. Dit maakte de Britse regering de grootste slavenhandelaar, maar dat de slaven werden gekocht in opdracht van de Britse regering was geheim. De slaven kwamen voornamelijk vanuit de Goudkust en Kongo. Er werden tot 1808 ongeveer 13.400 slaven gekocht. Alhoewel het Britse parlement in 1808 de slavenhandel afschafte, werd het jaar ervoor nog bepaald dat alle Afrikaanse soldaten voor onbepaalde tijd in het Britse leger moesten dienen. Ook werd voor de afschaffing in 1808 de aanschaf van Afrikaanse soldaten geïntensiveerd. Volgens Van Kessel was de afschaffing van de slavenhandel dan ook vooral een instrument om de rekrutering voor de West India Regiments constant te houden. De Britten stopten slavenscheperen op Sierra Leone, verklaarde de handel illegaal en namen de bevrijde slaven over om ze vervolgens in te lijven bij de West India Regiments.¹¹⁷

Engeland kreeg op deze manier veel gratis slaven in handen en was veel machtiger dan Nederland. Nederland maakte aan de Goudkust geen winst meer, doordat er een einde was gekomen aan de trans-Atlantische slavenhandel. Vanwege het verlies dat Nederland maakte door de Goudkust te behouden, wilde het de bezitting kwijt. Groot-Brittannië had wel interesse in de Nederlandse bezittingen, maar wilde niet bieden voor de vervallen forten. Nederland probeerde als ruilmiddel de werving van Afrikaanse KNIL-soldaten te hervatten, maar daar ging Engeland niet mee akkoord. Nederland kreeg wel toestemming voor een wervingstraktaat, waarbij Nederland voor Suriname werkkrachten mocht werven uit Brits-Indië. Dit zogeheten ‘koelie-traktaat’ was belangrijk voor de Nederlandse staat, omdat er mensen nodig waren om te werken op de plantages in Suriname. Er was een gebrek aan arbeidskrachten sinds de afgeschafte slavernij in 1863.

De twee grootmachten waren tevens in beraad over de herziening van het ‘Sumatratraktaat’. In dit traktaat werd de invloed bepaald van Nederland op de Indische gebieden.¹¹⁸

¹¹⁶ Roger Norman Buckley, *Slaves in Red Coats. The British West India Regiments, 1795-1815* (New Haven 1979); Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 24-25.

¹¹⁷ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 24-25.

¹¹⁸ Elout Cornelis Theodorus, ‘Bijdragen Tot de Geschiedenis Der Onderhandelingen Met Engeland, Betreffende de Overzeesche Bezittingen, 1820-1824 (Den Haag 1863) 176.

Verder was Engeland gewillig het Nederlandse gezag over Siak te aanvaarden, en vervolgens ook over het onafhankelijke Atjeh. De Tweede Kamer gaf op 5 juli 1871 goedkeuring om de West-Afrikaanse bezittingen op te geven.¹¹⁹ In feite was de Goudkust een berucht koortsgebied en voor Nederland een volmaakt onbelangrijke kolonie. Het enige voordeel dat voor de Nederlanders behaald kon worden, was de rekrutering voor het KNIL. Daarin waren steeds enige Afrikaanse compagnieën opgenomen. Deze soldaten werden door de Indonesiërs ‘blanda itam’ genoemd, wat ‘zwarte hollanders’ betekent. In de Atjehoorlog werden de laatste Afrikaanse compagnieën gebruikt.¹²⁰

Nederland wilde de Goudkust dus wel aan Engeland kwijt. Engeland betaalde 46.939,62 gulden voor de overname van de Nederlandse gebouwen met de inventaris aan de Goudkust.¹²¹ Met de overdracht kwam een einde aan de soldatenwerving voor Indië. In Elmina bevond zich nog wel een Nederlandse vertegenwoordiger. Deze regelde de laatste zaken met betrekking tot het financieren van de pensioenen van Java-veteranen en andere arbeidskrachten die onder Nederlands bewind werk hadden verricht.¹²² Uit angst voor opstanden van de lokale bevolkingen bij de overname van de Nederlandse bezittingen zond Nederland een oorlogsschip naar Elmina om de overdracht rustig te laten verlopen. Op 5 april 1872 vond de overdracht nagenoeg probleemloos plaats. Later in 1872 begonnen wel grote gevechten tussen de Ashanti tegenover de Britten en de Fanti Confederatie. De inwoners van Elmina waren in het verleden bondgenoten van de Ashantie, waardoor de Elminezen tegenover de Engelsen kwamen te staan. De Engelsen bombardeerden Elmina op 13 juni 1873. Het bombardement was het gevolg op het uitblijven van Elminese handelingen om de wapens te laten zakken. De bewoners van Elmina vochten door waarop de stad door de Britten grotendeels verwoest werd.¹²³ Uit het memoriam van Hamels jeugdvriend Nagtglas blijkt dat Hamel een belangrijke rol speelde aan de Britse zijde bij een Ashanti-opstand.

¹¹⁹ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 172-173.

¹²⁰ Paul van 't Veer, ‘Atjeh 1873. Een oorlog op papier’, *De Gids. Jaargang 130* (1967) 166.

¹²¹ Mollema, A.M.P., ‘De afstand der Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea aan Engeland in 1872’, in: *Varia Historica* (Assen 1954).

¹²² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, het ministerie van Buitenlandse zaken, Den Haag, aan de Consul te Elmina, Elmina. No. 1.

¹²³ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 192-193.

Toen de Britten, bij een opstand, een krijgsmacht naar de Kust zonden, was deze door slechte uitrusting en aanvoering, maar vooral door dronkenschap, in verwarden staat; en zou bij een inval der inlanders deerlijk zijn geslagen geweest, indien Hamel niet tijdig had gewaarschuwd. Dat de aanval werd verhinderd, was daarvan het gevolg en onze kloeke Zeeuw was de eerste, die van het daarop gevolgd bombardement aan de *Times* bericht zond.¹²⁴

Door de hulp van Hamel werden tientallen Britse levens gespaard. Willem Le Jeune, hoofd van het agentschap der Nederlanden te Elmina, bevestigde Hamels rol in het gevecht tussen de Ashanti en de Engelsen. Door de alertheid van Hamel werd verhinderd dat het laatste deel van Elmina verwoest werd.¹²⁵ Walraven schreef dat Le Jeune zich door deze geboden hulp van Hamel gepasseerd voelde.¹²⁶

Op 6 april 1872 stond de Nederlandse regering de bezittingen aan de kust van Guinea af aan de Britten. Op die dag werd waarnemend gouverneur J.H. Ferguson vervangen door een commissie voor de regularisatie van de Nederlandse zaken aan de Kust. De voormalige militaire commandant luitenant J.M.C.W. Joost werd benoemd tot voorzitter. Op 26 april 1872 arriveerde Willem Le Jeune als agent voor Nederland in Elmina. Op deze dag werd Joost neergeschoten en gedood in een straatrel in Elmina. Op 30 april 1872 volgde Le Jeune Joost op als voorzitter van de Commissie, terwijl hij zijn aanstelling als agent bleef behouden. Op 1 maart 1873 werd het Agentschap omgezet in een consulaat en werd Le Jeune benoemd als de eerste consul. In maart 1874 nam hij ontslag en in 1875 werd Hamel zijn opvolger.¹²⁷

De consul had tevens de verantwoordelijkheid mogelijkheden te vinden voor de werving van soldaten voor Oost-Indië of voor arbeiders voor de Surinaamse plantages. De overdracht van Elmina aan de Britten werd door de Nederlanders niet bekendgemaakt aan de Afrikaanse soldaten in het KNIL. Tot aan de overdracht kon de Nederlandse regering nog met de werving aan de Goudkust doorgaan.¹²⁸ Echter, dit veranderde na de overdracht van Elmina. Toen kwam Engeland tot de conclusie dat de werving niets minder was dan een verkapte vorm van slavenhandel.

Volgens de Britten werden gerekruteerde slaven door de Nederlanders opgekocht. Daardoor werden steeds nieuwe slaven gevangengenomen om te verkopen. Nederland

¹²⁴ Nagtglas. 'Middelburgsche Courant', 3.

¹²⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 15 juli 1873, Consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

¹²⁶ Walraven, *Tropenjaren*, 40-41.

¹²⁷ Michel R. Doortmont en Jinna Smit, *Sources for the mutual history of Ghana and the Netherlands. An annotated guide to the Dutch archives relating to Ghana and West Africa in the Nationaal Archief, 1593-1960s* (Leiden 2007) 132-133.

¹²⁸ Algemeen handelsblad, *Delpher* (31 oktober 1872).

probeerde de kritiek vanuit Londen te weerleggen. Als argument werd aangehaald dat de teruggekeerde rekruten dankzij hun pensioen meer geld in de lokale economie brachten en dat de ontwikkeling van het land daarbij gebaat was. Dit argument was uitvoerig uitgewerkt in een artikel ondertekend door ‘a native of the Gold Coast’. De kans is aannemelijk dat Hamel dit artikel schreef. Dit, omdat hij aan de Goudkust aanwezig was en de taak had soldaten te werven voor het KNIL. In het artikel staat dat de landsgenoten profijt hadden door werkzaam te zijn bij het KNIL, door de mogelijkheid extra kwaliteiten te leren.¹²⁹ De Nederlandse argumenten tegen de Britse bezwaren voor soldatenwerving waren volgens Van Kessel in te delen in vijf categorieën. Ten eerste hadden de Engelsen het recht niet om de soldatenwerving onaanvaardbaar te noemen, want ze maakten zich er zelf ook schuldig aan.¹³⁰ Engeland had zelf ook legers met Afrikaanse militairen in de negentiende eeuw, gelegerd aan de Goudkust. Deze Britse troepen bestonden uit voormalige Haussa-slaven uit Noord-Nigeria, duizend kilometer van Elmina.¹³¹

Ten tweede werd de militaire dienst voor de slaven een lotsverbetering genoemd.¹³² Dit argument bevestigde de Nederlander Lodewijk Kerdijk in zijn reisverslag. Hij verbleef halverwege de negentiende eeuw in West-Afrika, waar zijn neef Henry een van de oprichters van de latere Afrikaanse Handelsvereniging (AHV) in 1868 was. Lodewijk Kerdijk werd hun vertegenwoordiger in Afrika, toen elf jaar daarvoor de AHV nog een opkomende firma was. Volgens het denkbeeld van Kerdijk leefden de Afrikanen reeds eeuwenlang in de slavernij en daarom waren zij niet anders gewend. Het was volgens hem beter voor de Afrikanen om in de omgeving van ‘beschaafde’ Europeanen te zijn, dan bij mede-Afrikanen. Door de Afrikanen uit Afrika te halen, konden zij emanciperen.¹³³ De Nederlandse Luitenant Koopman bevestigde dit. In het eigen land was de Afrikaanse inwoner tot weinig in staat en in een nadelige positie om van beschaving voordeel te trekken. Hij was van mening dat “zoowel als de sterke bouw en de moreele en fysieke gesteldheid om als werktuig gebruikt te worden, zouden mij doen gelooven, dat de werkelijke bestemming van den Afrikaanschen neger

¹²⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 10 mei 1877, Native of the Gold Coast, Goudkust, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

¹³⁰ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 118.

¹³¹ Walraven, *Tropenjaren*, 47.

¹³² Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 118.

¹³³ Joost Willink, *De bewogen verzameling van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland (1856-1889)* (Groningen 2006) 43.

wezen moet: de slaven uitvoer te doen vervangen door emigratie op groote schaal, naar elders".¹³⁴

Ten derde konden militairen geen slaven zijn.¹³⁵ Dit argument is direct tegen te spreken aangezien er door zowel de Britten als de Nederlanders wel degelijk slaven opgenomen werden in het legergarnizoen. In het begin van de slavenwerving moesten de Afrikaanse soldaten levenslang in dienst blijven.¹³⁶ Ten vierde werd aangehaald dat desondanks de rekruten hoofdzakelijk uit voormalig slaven bestonden, eenmaal ingelijfd in het leger waren de slaven vrij mannen. De Afrikaanse soldaten kregen dezelfde status en rechten als de Europese soldaten.¹³⁷ Deze regeling was er nog niet bij de eerste wervingen rond 1835, maar werd later wel geïntroduceerd waaraan de Nederlanders zich ook hielden. Ten slotte hadden de soldaten de optie om na de voltooide dienst terug naar Afrika te gaan. Slaven kregen deze optie niet.¹³⁸ Dit argument is een verlengde van het vierde argument door de nieuw verkregen Europese status. Eenmaal aan boord waren de slaven vrije mannen. De rekruten moesten wel echter wel door middel van slavenhandelaren verkregen worden. De Afrikaanse rekrutering hield de slavenhandel hierdoor in stand.

Impact van de Atjehoorlog op West-Afrika

De behoefte aan Afrikaanse soldaten nam na het uitbreken van de Atjehoorlog aanzienlijk toe. Op 9 juni 1873 stuurde de minister van Koloniën een verzoek aan het ministerie van Buitenlandse Zaken om bewoners van de westkust van Afrika te werven ten behoeve van het KNIL.¹³⁹ In Nederlands-Indië was de Atjehoorlog van start gegaan. Atjeh was aan het eind van de negentiende eeuw een onafhankelijke sultanaat in het noordwesten van Sumatra. Het gebied werd na de opening van het Suezkanaal in 1869 steeds meer van belang, doordat de vaarroute de reis van Europa naar Azië verkortte. Langs deze nieuwe vaarroute passeerden de Europese handelsschepen Atjeh. Daardoor kregen de Europeanen te maken met zeeroverij

¹³⁴ J. F. Koopman, z.j. *Verslag van eene reize naar de westkust van Afrika, Rio de Janeiro en Rio de la Plata, door Z.M. schroef-stoomschip Cornelis Dirks, 1859-1860* (ca.1861) 42.

¹³⁵ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 118.

¹³⁶ *Ibidem*, 119.

¹³⁷ *Ibid.*, 11, 119.

¹³⁸ *Ibid.*, 118-119.

¹³⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 9 juni 1873, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 3745

vanuit Atjeh. De sultan had hier weinig invloed op en de verhouding tussen Nederland en het onafhankelijke Atjeh verslechterde.¹⁴⁰

De aanleiding van de Atjehoorlog was het vernieuwde Sumatra-verdrag dat in 1871 werd gesloten tussen Groot-Brittannië en Nederland. In dit verdrag stond dat Nederland de vrije hand kreeg in Atjeh, in tegenstelling tot het oorspronkelijke ‘Sumatra-tractaat’ uit 1824. Daarin moest Nederland Atjeh als vrije staat behandelen.¹⁴¹ Nederland wilde in deze periode, de tijd van het modern imperialisme, zijn gezag laten gelden over de koloniale gebieden. Echter, de inwoners van Atjeh en diens sultan wilden niet onderworpen worden aan de Nederlanders. De sultan zocht na de ondertekening van het vernieuwde Sumatra-verdrag steun bij andere buitenlandse mogendheden. Als reactie hierop zag Nederland geen andere optie dan tot de aanval over te gaan. Door de grote weerstand vanuit Atjeh tijdens deze expeditie verklaarde Nederland de oorlog. In april 1873 bezette het met drieduizend bijeengebrachte Nederlands-Indische soldaten het paleis van de sultan. Echter, de Nederlanders maakten een fout in de gedachte over wie het gezag had in Atjeh. Dat lag namelijk niet hoofdzakelijk bij de sultan, maar bij de regeerders van diverse gebieden en bij de religieuze leiders. De Atjehers voerden een guerrillaoorlog en de Nederlanders hadden het doorzettingsvermogen van de Atjehers onderschat. Daardoor werd het KNIL teruggedrongen. Dit extra doorzettingsvermogen kwam doordat de islamitische Atjehers de oorlog beschouwden als een ‘Heilige Oorlog’ tegen de Nederlanders die in hun ogen goddeloos waren.¹⁴² Er volgde een tweede expeditie, maar ook deze poging was niet succesvol.

De Atjehoorlog speelde voor historici achteraf een grote rol binnen de vraag in hoeverre Nederland een imperialistische mogendheid was. Aan het einde van de negentiende eeuw was er een doelgerichte vestiging en uitbreiding van het Nederlandse territorium. Dit gegeven komt terug binnen de diplomatieke bronnen van de minister van Koloniën bij de oproep om meer soldaten naar Indië te sturen om het nieuw verkregen gebied Atjeh te behouden. De Atjehoorlog duurde tot 1914 met vele slachtoffers als gevolg. De rol van de westerse inmenging en de gevolgen daarvan aldaar hebben een grote invloed gehad, ondanks de beperkte grootte van de Nederlandse koloniën.

Door de Nederlandse aanwezigheid en bemoeienis in Atjeh, stelde Kuitenbrouwer in de historiografie vast dat Nederland een beleid voerde dat zocht naar uitbreiding van het eigen

¹⁴⁰ Enne Koops, ‘De Atjeh-oorlog (1873-1942. Dieptepunt uit Nederlandse koloniale geschiedenis’ (2016) gebaseerd op het boek van Anton Stolwijk, *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis* (2016).

<https://historiek.net/de-atjeh-oorlog-1873-1942/63986/>

¹⁴¹ Theodorus, ‘Bijdragen Tot de Geschiedenis Der Onderhandelingen Met Engeland’, 176

¹⁴² Van ’t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 49-55.

grondgebied en derhalve imperialistisch te noemen was.¹⁴³ De Nederlandse oorlogsverklaring aan Atjeh was het begin van het Nederlandse imperialisme. Kuitenbrouwer noemt het begin van de Nederlandse modern imperialistische periode tevens een valse start. Dit had betrekking op het verlies van de Atjehoorlog en de hierdoor voortzetting van de onthoudingspolitiek in de andere buitengewesten.¹⁴⁴ Kuitenbrouwer gaf in zijn dissertatie twee definities van het begrip ‘imperialisme’. Ten eerste gaf hij een analytische werkdefinitie: “Het doelgerichte en daadwerkelijke streven naar de vestiging van formele of informele politieke heerschappij”.¹⁴⁵ Imperialisme differentieerde zich daarbij van het expansionisme. Het expansionisme was een beleid dat ervan uitging dat slechts door uitbreiding van het eigen territorium of de eigen invloedssfeer de eigen belangen zinvol werden behartigd. Imperialisme differentieerde zich ook van economische uitbreiding, waarbij de focus niet op enkel politieke doeleinden lag.¹⁴⁶

Ten tweede gaf Kuitenbrouwer een historische definitie van het ‘modern imperialisme’ tussen 1870-1914. Hij beschreef dit als “een historisch proces, gevormd door de bedoelde en onbedoelde gevolgen van het streven van Westerse mogendheden naar de vestiging van heerschappij over niet-Westerse samenlevingen”.¹⁴⁷ Doordat er meerdere definities bestonden van ‘imperialisme’, was Wesseling van mening dat deze toevoeging van definities overbodig was. Daarnaast zou Nederland volgens beide definities reeds imperialistisch geweest zijn tijdens de zeventiende eeuw, zo meende Wesseling. Aangezien het eeuwenoude expansiestreven van Nederland in de Indische archipel tot 1900 redelijk gelijk verliep, was derhalve geen nieuwe fase tot stand gekomen die de naam ‘imperialisme’ moest krijgen. Als kritiek op Kuitenbrouwers tweede definitie vond Wesseling dat het expansiestreven van niet-Westerse mogendheden als Japan overgeslagen werd. Bovendien startte de modern imperialistische periode volgens Wesseling pas rond 1880. Vanaf dit jaar begon de Europese verdeling van Afrika volgens Wesseling, tien jaar later dan Kuitenbrouwer beweerde.

Kuitenbrouwer sprak Wesseling tegen dat Nederland sinds de zeventiende eeuw reeds imperialistisch was. Dat kwam door de andere functie die Indië voor Nederland had. De expansie was hoofdzakelijk ontstaan en gevormd door de handel. Dit had nog niets te maken met het verkrijgen van territoriale overheersing. De relatie tussen zijn analytische werkdefinitie van ‘imperialisme’ en zijn historische definitie van het ‘modern imperialisme’

¹⁴³ Kuitenbrouwer, *Nederland*, 7-14.

¹⁴⁴ Kuitenbrouwer, ‘Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving’, 60.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 60-61.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 60-61; <https://www.encyclo.nl/begrip/expansionisme>

¹⁴⁷ Kuitenbrouwer, *Nederland*, 8-9.

maakte hij expliciet voor Atjeh. Daar liep de aspiratie van Nederland naar de oprichting van een informele overheersing in eerste instantie, door onverwachte internationale problemen en onverwacht hevige verzet van Atjeh, uit op formele annexatie en een slopende veroveringsoorlog.¹⁴⁸

Op de vraag in hoeverre Nederland had geparticipeerd in het modern imperialisme, antwoordde historicus Jurrien van Goor dat negentiende-eeuwse tijdgenoten de kenmerken van het modern imperialisme niet terugzagen in het beleid van de Nederlandse regering. De negentiende-eeuwse tijdgenoten spraken eerder van een uitbreiding van de invloedssfeer of van de schepping van betere toestanden in de buitengebieden.¹⁴⁹ In eerste instantie was dat aan het begin van de negentiende eeuw ook het geval in Indië. De Nederlandse nederzettingen in de Indische archipel waren ontstaan vanwege handelsbelangen. De landbouw kwam op en Nederland wilden de gewassen beschermen tegen de Indische bewoners en andere Europese machten. Voor het verbouwen van gewassen werd door de Nederlanders territorium in Indië ingenomen. Geld werd verdiend door de opbrengsten van het cultuurstelsel tot de afschaffing ervan in 1870. De VOC werd destijds niet opgericht om enkel Nederlands grondgebied te vergroten overzee en de lokale bevolking te onderdrukken.¹⁵⁰

Nederland voerde vanaf 1830 een onthoudingspolitiek. Deze politiek hield in dat werd getracht het Nederlandse gezag op Java niet uit te breiden. Nederland onthield zich van verdere expansie zo waar mogelijk.¹⁵¹ Niet alle politici waren het eens met deze beleidsvorm. Er bestonden veel meningsverschillen tussen de Nederlandse regering en de Indische autoriteiten. Bij deze tegenstelling tussen beide partijen nam Indië meerdere malen het heft in handen door expedities uit te voeren, inheemse gebieden te annexeren en de Nederlandse bemoeienis uit te breiden. De onthoudingspolitiek werd derhalve in Indië ondermijnd. Naar aanleiding van dit eigenhandige optreden van de Indische regering drong minister Fransen van de Putte bij de regering te Batavia aan om niet over te gaan tot annexaties zonder voorafgaande goedkeuring van het Opperbestuur der Koloniën, dit was het bestuur over de koloniën.

De discussies over de kolonie Nederland-Indië hadden in eerste instantie vooral betrekking op het cultuurstelsel, dat vanwege de misbruiken in opspraak geraakt was. Daarbij werd door Nederland steeds minder geld aan dit stelsel verdiend, waardoor er meer commentaar op kwam. Het traktaat dat Nederland in 1871 met Engeland sloot, zorgde ervoor

¹⁴⁸ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', 60-61

¹⁴⁹ Jurrien Van Goor, *Imperialisme in de marge. De Afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986) 9.

¹⁵⁰ Van der Wal, 'De Nederlandse expansie in Indonesië in de tijd van het modern imperialisme', 47.

¹⁵¹ Jan Marginus Somer, *De korte verklaring* (Utrecht 1935) 111-112.

dat Nederland de vrije hand kreeg in Atjeh. Het besluit over het traktaat werd goedgekeurd door merendeel van de stemming in de Tweede Kamer. De Nederlandse politici hadden geen vermoeden dat het traktaat de aanleiding zou zijn voor de Atjehoorlog die de onderlinge gemoederen in de koloniale geschiedenis het meest zou verhitten.¹⁵² Paul van 't Veer bevestigde dit door de beschrijving van de afkeurende houding van een bont politiek gezelschap over de oorlogsverklaring aan Atjeh.

In Nederland speelden het parlement en de politieke partijen geen grote rol bij de expansie in Indië. Er werd wel over de kwestie gesproken, maar concrete voorstellen ontbraken. Door de grote afstand tussen beide landen werd de invloed van het parlement beperkt. Er was volgens het Nederlandse beleid geen intentie om de invloedssferen uit te breiden, maar dit gebeurde wel. Bij de Nederlandse overheid bestond een gebrek aan kennis over Indië en de koloniale verhoudingen. Daardoor kreeg bij koloniale beleidsvorming de invloed van de Indische regering de overhand.¹⁵³ Het eigenhandige optreden van de Indische autoriteiten ter plaatse zette de onthoudingspolitiek onder druk. Deze politieke vorm kwam definitief ten einde met de oorlogsverklaring aan Atjeh.

Naar aanleiding van de Atjehoorlog verzocht het ministerie van Koloniën het ministerie van Buitenlandse Zaken om de werving van Afrikaanse soldaten voor het KNIL te hervatten.¹⁵⁴ Deze mogelijkheid tot werving was reeds enige tijd onderwerp van gesprek tussen beide ministeries. Dit verzoek werd op 9 juni 1873 ingewilligd en naar de consul van Elmina verstuurd.¹⁵⁵ De correspondentie tussen de Nederlandse ministeries verliep spoedig. De berichtgeving richting Elmina duurde daarentegen aanzienlijk langer, vanwege de lange reis die de post per boot moest afleggen. Het kon daarom anderhalve maand duren voordat de brief op bestemming arriveerde.¹⁵⁶

Voordat de Nederlanders Elmina afstonden aan Groot-Brittannië, verliep de diplomatieke correspondentie tussen Elmina en het ministerie van Koloniën. De Nederlandse ministers waren zelf veelal nooit in Afrika geweest, aangezien het in deze periode nog niet

¹⁵² Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 72.

¹⁵³ Van der Wal, 'De Nederlandse expansie in Indonesië in de tijd van het modern imperialisme', 51; Raben, 'A New Dutch Imperial History?' 5-27.

¹⁵⁴ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 9 juni 1873, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 3745.

¹⁵⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 10 juni 1873, ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan de consul te Elmina, Elmina. No. 3745.

¹⁵⁶ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 21 januari 1876, consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. kabinet No. 11, nr. 16/5.

gebruikelijk was om veel te reizen. Het buitenlandse beleid met betrekking tot Afrika was derhalve voor een groot deel afhankelijk en gecreëerd door de aanwezige politici aldaar. Na de overdracht van Elmina in 1872 was geen sprake meer van een Nederlandse kolonie. De correspondentie verliep daarom met het ministerie van Buitenlandse Zaken.¹⁵⁷

In 1873 stond Le Jeune aan het hoofd van het agentschap der Nederlanden, het toekomstige consulaat, als consul in Elmina. In dat jaar begon Hamel als viceconsul. Eind 1872 en begin 1873 was Hamel op eigen verzoek terug naar Nederland gereisd, omdat hij ziek was. Op 1 maart 1873 vertrok Hamel wederom naar de Goudkust om als tweede man in Elmina, met een salarisverhoging, aan de slag te gaan.¹⁵⁸

Als reactie op het verzoek om een nieuwe wervingsactie reageerde Le Jeune kritisch. De werving van vrijwillige Afrikaanse militairen zag hij somber in. Er waren bijna geen mannen te vinden die zich vrijwillig opgaven om deel te nemen aan het KNIL. De enige mogelijke optie was slaven kopen, wat verboden was. Le Jeune stelde voor om buiten Elmina te zoeken, aangezien eerder getracht werd Elminezen in dienst te laten treden voor werk in een ander kustgebied en dat was moeizaam geweest. De kustvolken waren te weinig geneigd hun land te verlaten en de onderlinge gehechtheid was te groot. Daarnaast mochten de Britten geen kennis krijgen van een eventuele wervingsactie van onvrijwillige arbeiders, en derhalve slaven.¹⁵⁹

Ongeacht de officiële afschaffing van de slavernij aan de Goudkust bleef Hamel, nadat hij in 1875 tot consul werd benoemd, zoeken naar mogelijkheden om Afrikanen te werven voor het KNIL. Vanuit Den Haag waren na 1874 geen aanvragen meer gekomen voor militairen vanuit West-Afrika. Op 15 december 1875 reageerde de nieuwe consul Hamel op eigen initiatief op de missive van 10 juni 1873 van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarin werd aan Le Jeune opgedragen te onderzoeken in hoeverre mogelijkheden bestonden ter kuste soldaten aan te werven ten behoeve van het Nederlandsch-Indisch leger. Waar door Le Jeune geen actie meer was ondernomen, wilde Hamel dit hervatten. Zo schreef hij meerdere pogingen ondernomen te hebben in verschillende plaatsen in de Britse bezittingen aan de kust. De afschaffing van de slavernij en de aanhoudende onenigheden in het

¹⁵⁷ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 9 juni 1873, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 3745.

¹⁵⁸ Walraven, *Tropenjaren*, 32.

¹⁵⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 21 januari 1876, consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 21/10, 5342.

binnenland beletten deze wervingsmogelijkheid echter.¹⁶⁰ Zoals Le Jeune had geopperd, bleef er volgens Hamel eveneens geen andere optie over om slaven, indien niet vrijwillig, door diens meesters te laten dwingen om dienst te laten nemen.

Zijn oog viel vervolgens op de gebieden Whydah en Dahomey en hij berichtte Den Haag over zijn vondsten en ideeën. Dit waren gebieden onder Frans toezicht. Frankrijk had eind negentiende eeuw minder principiële bezwaren tegen de rekrutering van Afrikanen.¹⁶¹ Door de afschaffing van de slavernij was Den Haag terughoudend met betrekking tot de wervingsacties voor het KNIL. Hamel berichtte het ministerie van Buitenlandse Zaken over Dahomey: “Mij is van gevoegde zijde verzekerd dat zoo de hoofden en een paar invloedrijke personen aldaar voor de zaak weet te winnen het niet onmogelijk zou zijn in den tijd van één jaar of minder een vijfhonderdtal rekruten bijeen te krijgen”.¹⁶² Hamel stelde voor zelf de plaatsen te bezoeken. In deze jaren was het rustig in Elmina. Er waren nog maar weinig opstanden en door de opening van het Suezkanaal was nauwelijks nog sprake van handel aan de Goudkust. Dit is terug te zien aan de grootte van de uitvoerige en lange opgestuurde documenten. Daarin bleef Hamel voorstellen nieuwe plaatsen te ontdekken en op onderzoek uit te gaan. Hamels wervingsvoorstellen kwamen via het ministerie van Buitenlandse Zaken tevens aan bij het ministerie van Koloniën. De ijverige houding werd door de minister van Koloniën op prijs gesteld. Afrikaanse soldaten stonden in het KNIL hoog in het vaandel. Daarnaast kon het genoemde plan van Hamel een kans van slagen hebben. Hierbij moest wel in grote mate rekening met de Britten worden gehouden en zou het plan van uiterste voorzichtigheid moeten getuigen.¹⁶³ De rijke en succesvolle jaren voor de Nederlanders namen af, terwijl het Britse rijk zich uitbreidde. Binnen Den Haag bestond de angst dat Nederland Nederlands-Indië kon verliezen als Nederland zich van te veel afspraken zou ontdoen.

De minister van Koloniën sprak in zijn brief aan Buitenlandse Zaken van 8 februari 1876 over zijn vermoedens dat het Engelse gouvernement zelf ook nog Afrikanen had

¹⁶⁰ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 21 januari 1876 (Elmina, 15 december 1875), consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. kabinet No. 11, nr 16/5.

¹⁶¹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 15 december 1875, consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

¹⁶² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 21 januari 1876 (Elmina, 15 december 1875), consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. kabinet No. 11, nr 16/5.

¹⁶³ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 8 feb 1876, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 2.

geworven. Daarom was hij van mening dat de werving van Dahomey-slaven succesvol kon zijn. De desbetreffende slaven ontvingen geld om zich vrij te kopen, wat op het te ontvangen salaris werd ingehouden. Een zending van de heer Hamel naar Whydah en Dahomey kwam daarom aanbevelenswaardig voor. Om het karakter van een vermomde slavenhandel te voorkomen, werd geopperd Londen te berichten over Dahomey om protest te voorkomen.¹⁶⁴ Het was de minister van Koloniën tevens wenselijk om vooraf Konings gezant te Londen te berichten. Dit diende om erachter te komen in hoeverre Engeland bekend was met de gesteldheid van zaken in Dahomey, een land met veel slaven. Daarnaast was dit wenselijk met het oog op zowel de betrekkingen van Engeland met de Westkust van Afrika als op de gezindheid van de Britse regering. Uitdrukkelijk zou wel medegedeeld worden dat het hier slechts ging om een voorlopige mededeling. Dit diende om ophef of achterdocht van de Britse autoriteiten te voorkomen.¹⁶⁵

Op 18 februari 1876 nam het ministerie van Buitenlandse Zaken contact op met de gezant te Londen, Graaf van Bylandt, met de toezending van het rapport van Hamel.¹⁶⁶ Charles Malcolm Ernest George van Bylandt werd in 1871 benoemd tot 's konings buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister bij het Engelse hof. Meer dan twintig jaar lang vervulde graaf Van Bylandt dit ambt gewichtig, met groot ijver en toewijding. Talloze blijken van sympathie kreeg hij tijdens zijn vijftigjarige jubileum op 11 juni 1890. Hij was tevens erevoorzitter van het Koning Willemfonds te Londen.¹⁶⁷ Een week later volgde reactie. Daarin antwoordde hij positief over de inzet en bruikbaarheid van Afrikaanse militairen, waar de Engelsen voorheen ook baat bij hadden. Echter, alles hing af van de wijze van de uitvoering van de werving, om derhalve de schijn van vermomde slavenhandel te voorkomen. De havens aan de Goudkust waren in bezit van de Britten. Daarom konden geen Afrikanen geworven worden zonder medewerking van de Britse autoriteiten. Dit was het geval, aangezien de aangeworven mannen bij een Britse haven in de Goudkust aan boord moesten. De gezant stelde voor om bij de Engelse minister van Koloniën, Lord Carnarvon, met wie hij op vriendschappelijke voet was, het gevoel bij de Britse regering te polsen omtrent de

¹⁶⁴ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 26 januari 1876, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 7

¹⁶⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 8 feb 1876, ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 2.

¹⁶⁶ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 18 februari 1876, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan de gezant te Londen, Londen. No. 5.

¹⁶⁷ Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW) 374.

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/#source=4&page=194&accessor=accessor_index

werving. De gezant noemde het hebben van Afrikaanse soldaten verre van slavenhandel. De werving noemde de gezant precies het tegenovergestelde:

want het zou inderdaad niet anders zijn dan tegenwoordige slaven vrij te koopen. Immers, éénmaal in de Nederlandsche militaire dienst getreden, zouden die negers even zoo vrij zijn als alle andere manschappen, en zeker een beter lot hebben dan in hun eigen land.¹⁶⁸

Om het argument te versterken dat de werving daadwerkelijk een werving was voor militairen, werden begrotingen opgesteld met kosten voor uniformen en salarissen voor de militairen. De geworven Afrikaanse militairen moesten zes jaar in dienst en kregen na deze periode uitbetaald.¹⁶⁹

Lord Carnarvon was de titel van Henry Howard Molyneux Herbert, vierde graaf van Carnarvon. Hij was een Britse politicus en een vooraanstaand lid van de conservatieve partij. Hij was twee keer staatssecretaris van de Koloniën en diende ook als Lord Lieutenant van Ierland. Lord Carnarvon geloofde dat het voortbestaan van onafhankelijke Afrikaanse staten een altijd aanwezige dreiging vormde van een “general and simultaneous rising of Kaffirdom against white civilization”.¹⁷⁰ Hij vreesde dat een verlangen bestond en dat er opstanden waren om de Britse aanwezigheid tegen te gaan. Lord Carnarvon was derhalve actief bezig met beleid in Afrika. De poging tot het annexeren van Afrikaanse landen had een grotere prioriteit dan het voortzetten van wervingspraktijken. Het beëindigen van de slavernij, slavenhandel en daaropvolgend de slavenwerving werd gebruikt als goedkeurig voor het ‘opvoeden’ van de Afrikaanse volken door Britse aanwezigheid.

Lord Carnarvon had, zoals vele tijdgenoten, een neerbuigende houding ten opzichte van de Afrikanen. De voortzetting van de slavenwerving voor het KNIL zag hij daarom zelf niet als een probleem. De Britse bevolking had wel bezwaren tegen de slavenhandel en dus werving. Om deze reden raadde hij de slavenweving af en verzocht Lord Carnarvon Van Bylandt om de getrachte wervingspogingen te laten rusten. Hij gaf deze weer in een vertrouwelijk brief:

¹⁶⁸ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 23 februari 1876, gezant te Londen, Londen, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 2.

¹⁶⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 9 maart 1876, het ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 2.

¹⁷⁰ Martin Meredith, *Diamonds, Gold and War. The Making of South Africa* (2007).

I am quite aware of the advantages in the shape of improved treatment which would result to negroes enlisted into the Dutch Army; but although we have no direct control along that part of the coast of Africa which forms the seaboard of Dahomey, there are so many questions that may - especially now - arise in connection with the recruiting of natives there by any foreign power; and we are as a country through our settlements of the Gold Coast and Lagos so closely interested in all that goes on along that coast that I do not think that we ought in any way to connect ourselves, still less undertake any responsibility by agreeing to any enlistment such as I understand to be in contemplation.¹⁷¹

De twijfel en bezwaren hadden betrekking op de publieke aandacht van Engeland voor Afrika. Alhoewel de Engelsen geen directe controle hadden langs de gehele kust, was de interesse in het gebied door de Engelsen in het gebied groot. Toestemming van de Engelsen voor de werving in Dahomey kon in Engeland verkeerd uitpakken. Daar waren veel protesten tegen de slavenhandel en slavernij door de abolitionistische beweging geweest. In de daaropvolgende periode werd door de Nederlandse regering, in overleg met de ministeries van Buitenlandse Zaken en Koloniën, besloten Dahomey als wervingsgebied te laten rusten. Als reactie op dit besluit besloot Hamel op eigen initiatief op zoek te gaan naar nieuwe mogelijke wervingsgebieden.

¹⁷¹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 7 april 1876, de gezant te Londen, Londen, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 6.

Hoofdstuk 3. Hamel op ontdekkingsocht

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op Hamels pogingen om de Britse tegenstand tegen de rekrutering van Afrikanen voor het KNIL te omzeilen. In het eerste deel van het hoofdstuk ligt de nadruk op Hamels pogingen om de Nederlandse politici te overtuigen dat de Britten zelf nog betrokken zijn bij rekruteringspraktijken. Het tweede deel beschrijft Hamels reis richting Assinie in 1877. Hij reisde hierheen om informatie in te winnen over mogelijke wervingsgebieden voor militairen voor het KNIL en voor arbeiders voor de Nederlandse kolonie Suriname.

Hamels weerleggingen van Britse argumenten

De Engelse autoriteiten hadden halverwege 1876 oorlogsschepen naar Dahomey gestuurd om een havenblokkade in te stellen. Zij deden dat om de slavenhandel tegen te gaan.¹⁷² De Engelsen waren geïrriteerd door de nalatige houding van de lokale autoriteiten ten opzichte van de Britse eis om slavenhandel te stoppen. De slavenhandel was er nog niet volledig gestopt en er veranderde in dat opzicht weinig. De Fransen hadden controle over dit gebied. Door de blokkade was Dahomey niet bereikbaar voor wervingspraktijken. Dit belette Hamel niet om verdere maatregelen te nemen. Daarbij was hij het er niet mee eens dat de wervingspogingen vanuit Engeland meerdere malen afgewezen waren. Hamel schreef op 5 maart 1877 een brief aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarin uitte hij kritiek op de argumenten van Lord Carnarvon over het uitstellen van de werving.

Ten eerste beweerde Lord Carnarvon dat de West-Afrikaanse bevolking te schaars en verstrooid was. Echter, in deze consideratie had Lord Carnarvon volgens Hamel niet belet dat het Britse bestuur in 1876 de aanwerving van vrije arbeiders van St. Thomas had toegelaten, en dat minstens zeshonderd tot duizend personen op die wijze de kolonie hadden verlaten. Ten tweede werd verondersteld dat de aanwezigheid van een Nederlandse agent ongunstig was voor de politieke gezindheid van de lokale bevolking. Echter, bij deze opmerking werd over het hoofd gezien dat, sinds de overgave van de Nederlandse bezittingen aan de Goudkust in 1872, steeds twee Nederlandse agenten (consulaire ambtenaren) ter kust aanwezig waren.

¹⁷² Algemeen handelsblad, *Delpher* (31 oktober 1872).

Zij hadden hun best gedaan om Afrikaanse stammen te verzoenen met de nieuwe regeling en de verandering van het bestuur.¹⁷³

Nadat Hamel zijn kritiek op de brief van Lord Carnarvon had geuit, deed de consul een nieuwe ontdekking om latere wervingsargumenten te versterken. Hamel las over een Britse expeditie van het Colonial Office tegen het Ashantileger in 1873-1874. Hij merkte op dat de Britten voor zichzelf wel uitzonderingen hadden betreffende de verplaatsing van Afrikanen:

You this day received a reply dated the 10th instant to the effect that for Garnet J. Wolseley has full authority to obtain the assistance of natives from any part of the West Coast of Africa, of which authority he has largely availed himself.¹⁷⁴

Bovenstaand citaat kon als argument dienen tegen de bezwaren die door de Britse regering geopperd waren tegen de Nederlandse werving van soldaten voor het KNIL. Hiermee werd duidelijk aangetoond dat er geen bezwaar was tegen de verplaatsing van Afrikaanse bewoners indien het de Britse belangen diende.

Hamel voegde in een vervolgbrief aan het ministerie van Buitenlandse Zaken een uitknipsel toe van de *West African Reporter* van 7 maart. Daarin werd de kwestie over de voor St. Thomas aangeworven arbeiders behandeld. In dit artikel werd kort gesproken over de werving van Afrikanen voor de expeditie tegen de Ashanti. Echter, het was een gissing of werd gesproken over een overeenkomst tussen de Engelse en Liberiaanse regeringen. Mocht dit juist zijn, was het wenselijk de inhoud en de toepassing daarvan te leren kennen.¹⁷⁵

Het Nederlandse debat over de werving van Afrikanen voor het KNIL had enkel betrekking op de vraag of de Britten de rekrutering als verkapte slavenhandel zagen en het dus een strafbaar feit betrof. Den Haag ging ervan uit dat mogelijke Engelse bezwaren gebaseerd waren op eigenbelang en niet door menslievende overwegingen.¹⁷⁶ In Groot-Brittannië begon de internationale kritiek op de slavernij. In het land zelf had dit de politieke bovenhand. Dat er een verschil bestond tussen het politieke streven in Engeland en de praktijk van de Engelsen in Afrika, bleek tevens uit meerdere reisverslagen. De Britse consul Richard Burton van het

¹⁷³ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 12 april 1876, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 4.

¹⁷⁴ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 4 mei 1876, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 4.

¹⁷⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 4 mei 1876, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 4.

¹⁷⁶ Van Kessel, *Zwarte Hollanders*, 118.

eiland Fernando Po, gelegen aan de West-Kust van Centraal Afrika, bezocht de Congokust in 1863. Hij kwam hier om Engelse, Portugese, Franse en Nederlandse factorijen te inspecteren. Burton was er aanwezig om de politici in Londen inzichten te verschaffen met betrekking tot de slavenhandel in Congo. In 1875 bracht Burton een boek uit over zijn gemaakt reis. Gedurende zijn bezoeken had hij al wel contact met Londen over zijn inspecties. Hij ontdekte dat nog sprake was van slavernij.

Klaarblijkelijk bestonden binnen de Britse regering onzekerheden of de Engelse handelshuizen in deze regio niet meer aan slavenhandel deden.¹⁷⁷ Kerdijk was hier zelf ook aanwezig geweest en merkte op dat Engelse handelshuizen contact met de slavenhandelaren onderhielden. Volgens hem maakten alle handelsposten gebruik van ‘vrije negers’. Volgens historicus Robert Joost Willink bedoelde Kerdijk met deze term huisslaven.¹⁷⁸ In de verslagen van Kerdijk stond namelijk dat hij personeel in dienst had. Hij zei derhalve dat alle handelsposten dit hadden.¹⁷⁹ Volgens Burton viel huisslavernij niet onder slavernij. Hij beschreef de factorij in zijn verslagen als een ‘non-slaving house’. Een andere mogelijkheid is dat hij de waarheid verdraaide en rooskleuriger voordeed, aangezien de Engelsen aan huisslavernij deden. Uit andere reisverslagen, zoals van de Engelsman Monteiro, kon afgeleid worden dat de strijd tegen ‘domestic slavery’ door de Europese machten als verloren werd beschouwd. Het was zo gebruikelijk dat het minder ernstig werd geacht dan de trans-Atlantische slavernij.¹⁸⁰ Het houden van huisslaven nam in de jaren na de afschaffing van de slavernij en slavenhandel alsmat toe in Afrika. Dit is opmerkelijk, aangezien de handel in slaven aanzienlijk afnam. Handelsagent Zwier van Sandick schreef in 1879 over de enorme toename van de huisslaven die onder erbarmelijke omstandigheden werkten en leefden. Hij zag dit in meerdere factorijen van de Afrikaanse Handelsvereniging. Deze gruwelijke omstandigheden werden twintig jaar eerder niet door Kerdijk en Monteiro genoemd. Daardoor leek de situatie over de jaren heen verslechterd te zijn.¹⁸¹

Hamel was zelf van mening dat de slavernij te plotseling was afgeschaft. Dit was een maatregel die volgens hem voor zowel de slavernijeigenaren als voor de meeste slaven onaangenaam was. Voor de slaven veranderde ineens een eeuwenoude instelling en samenlevingsvorm. Kerdijk was het met Hamel eens dat de slavernij te snel was afgeschaft. Dit was naar zijn mening niet goed voor de samenleving, omdat de slaven geen tijd kregen te

¹⁷⁷ A. F. Schepel, *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk. WestAfrika, 1857/1858* (Schiedam 1977) 13.

¹⁷⁸ Robert Joost Willink, *De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland (1856-1889)* (Ridderkerk 2006) 44-45.

¹⁷⁹ Schepel, *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk*, 138.

¹⁸⁰ John J. Monteiro, *Angola and the River Congo* (London 1875) 41.

¹⁸¹ Willink, *De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland*, 46.

wennen aan de nieuwe leefomstandigheden. De schuld hiervan lag volgens hem bij de Engelsen. Hij schreef dat zij de Afrikanen te acuut wilden emanciperen. Daarnaast vond hij dat de Afrikanen vrijheden gegeven waren die zij niet wisten te waarderen. Kerdijk was daarom van mening dat de Engelsen “voor hunne huigelachtige menschenliefde, waarmede zij de wereld willen doen gelooven, dat zij zoo als zij meenen, aan het toppunt der beschaving zich bevinden, hunnen straf zullen ondergaan...”.¹⁸²

Kerdijk vond het Britse antislavenbeleid hypocriet. De Britten deden zich volgens hem vriendelijk voor, maar meenden dit niet. Een oppositie tegen de Engelsen zou het gevolg zijn. Als laatste bezwaar haalde Hamel het argument aan dat het vrijkopen van slaven de slavenhandel in het binnenland zou bevorderen. Dit kon hij weerleggen door erop te wijzen dat sinds oktober 1874 geen slaven meer in de kolonie werden aangetroffen. Assinie en Grand Bassam moesten volgens Hamel meer aandacht krijgen, omdat vanuit de Franse regering geen moeilijkheden werden verwacht. Daarentegen werd verwacht dat wanneer de Engelse regering een formele toestemming gaf, zij scherp toezicht zou houden op de werving. Daarnaast zou zij er alles aan doen de werving te laten mislukken. Zolang de Britten de haven van Dahomey blokkeerden, was een werving ter plaatse niet mogelijk.¹⁸³

Gedurende de blokkade van Dahomey leek een ommekeer te komen in de wervingspogingen vanuit Den Haag. Waar in eerste instantie gevraagd werd de wervingszaak te laten rusten, kwamen er voor het einde van de blokkade in 1877 meer aanvragen over de werving. Dit had tevens te maken met de Atjehoorlog, waar Nederland een nederlaag opliep. Daarnaast kwam dit doordat het aannemelijker leek dat Engeland wel zelf Afrikanen wierf. De werving van Afrikaanse soldaten was van belang, omdat Nederland in Nederlands-Indië het verlies van de eerste Atjehoorlog van 1873 wilde goedmaken. Er werd veel geld in de totstandkoming van de twee expeditie geïnvesteerd. De expeditie werd ondernomen met als doel de Nederlandse eer in Atjeh te herstellen. Vele miljoenen werden hiervoor uitgegeven. Dertienduizend soldaten, waaronder drieduizend dwangarbeiders, werden naar het gebied verscheept. De Atjehoorlog barste los. “Het stempel van een tijdperk: de overgang van het 19de-eeuwse tempo doeloe in Indië én Nederland naar de stroomversnelling van onze dagen”¹⁸⁴, zo beschrijft Van 't Veer de Atjehoorlog in zijn boek uit 1969. De geslaagde

¹⁸² Schepel, *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk*, 165.

¹⁸³ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 12 april 1876, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 4.

¹⁸⁴ Paul van 't Veer, *Het stempel van een tijdperk: de overgang van het 19de-eeuwse tempo doeloe in Indië én Nederland naar de stroomversnelling van onze dagen* (1969).

Nederlandse inval en de verovering van het sultanspaleis betekenden geen overwinning, maar het begin van een guerrillaoorlog.

Beide kanten zetten steeds meer troepen in. De Atjehers zagen de oorlog als een jihad. Dit hield in dat de Atjehers vochten met het idee dat als je stierf in de strijd, je naar de hemel ging. De Atjehoorlog werd vanuit de Indische kant als een Heilige Oorlog beschouwd. Daarom kwamen vanuit de omgeving steeds meer vrijheidsstrijders om mee te vechten tegen Nederland.¹⁸⁵ Door de felle tegenstand zette Nederland meer troepen in. Europese, Javaanse, Molukse en Afrikaanse eenheden vochten in Atjeh. Zij kostten een derde deel van het Nederlands-Indische regeringsbudget. Er vielen al snel tienduizenden doden. Onder hen waren veel lachtoffers van een choleraepidemie die door Nederlandse schepen was meegebracht. Afgezien van alle slachtoffers breidde de koloniale overheersing zich jarenlang niet uit en bleef het koloniale gebied beperkt tot enkele vierkante kilometers. De Tweede Atjehoorlog werd tussen 1877 en 1881 gevochten onder leiding van Karel van der Heijden. Dit was een periode van offensief optreden. Deze jaren volgden na een defensieve en afwachtende strategie, die weinig succesvol werd geacht.¹⁸⁶ Volgens Kuitenbrouwer bleef Nederland de onthoudingspolitiek in de buitengewesten tot het einde van de negentiende eeuw handhaven door de vrees voor een Tweede Atjehoorlog. Dit was typerend voor de pre-imperialistische verhoudingen.¹⁸⁷

Volgens Hamel waren er geruchten dat de mannen op St. Thomas slecht behandeld werden, en zelfs dat velen als slaven naar Brazilië werden gezonden.¹⁸⁸ Uit de bronnen wordt niet duidelijk in hoeverre Engeland zelf meedeed aan de zware (dwang)arbeid en slavenhandel op St. Thomas. De slavenhandelaren aan de kust waren in ieder geval niet blij met de afschaffing van de slavernij. De koning van Dahomey klaagde over het staken van de slavenhandel. Dat deed hij, aangezien hij nu omringd was door honderden slaven die hij niet in dienst kon nemen en niet graag vermoordde.¹⁸⁹ Dahomey bleef door de hoeveelheid slaven nog steeds een wervingsoptie, maar de focus van Hamel begon zich meer op de Franse gebieden Grand Bassam en Assinie te richten.

¹⁸⁵ Van 't Veer, De Atjeh-oorlog, 30.

¹⁸⁶ De Nederlandse Krijgsmacht, '1877. De Atjeh-oorlog onder Karel van der Heijden (1877-1881)' (2018). <https://www.nederlandsekrijgsmacht.nl/index.php/kl/375-koninklijk-nederlandsch-indisch-leger/expedities-van-het-knil/atjeh-oorlog/1613-1877-de-atjeh-oorlog-onder-karel-van-der-heijden-1877-1881>

¹⁸⁷ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', 61.

¹⁸⁸ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 18 oktober 1876, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan de consul te Elmina, Elmina. No. 2.

¹⁸⁹ Correspondent, *The Standard Dec.* 6, 1876. In: Consul te Elmina aan Buit. Z. Isch. 13 Maart 1877 NO.4.

Aan het einde van 1876 stuurde Hamel wederom een uitgebreid rapport over potentiële militairen voor het KNIL. Hij was zelf op onderzoek uitgegaan naar mogelijke wervingsplekken in Engelse gebieden, waaruit twee jonge Afrikanen zich hadden aangemeld als militair. Zij verzekerden hem dat meer mannen hun voorbeeld zouden volgen. Hamel ging reeds een aantal stappen verder door niet de wervingspoging te laten rusten, maar door financiën en transportmogelijkheden door te nemen voor de nieuwe soldaten. Wellicht zou Londen toestemming geven voor een ongestoorde verhuizing van personen die zich naar een Nederlands gebied wensten te begeven. In het rapport stelde Hamel voor om te focussen op een Franse bezitting aan de kust. Misschien was het niet onmogelijk om van de Franse regering toestemming te verkrijgen voor een dergelijke werving. Assinie was zo'n mogelijke wervingsplek en lag bij de grens van de Goudkust, ten zuidoosten van Ivoorkust. Hamel wilde graag wederom op onderzoek uit, maar hij was verzwakt door de koorts die hij vele malen had opgelopen. Desalniettemin vroeg Hamel om geld om de reis naar Assinie te maken.¹⁹⁰

Hamel's vraag werd besproken binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken omtrent de mogelijkheid voor de wervingsacties in Assinie en Grand Bassam. De toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Joseph van der Does de Willebois, stelde voor een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden en vooruitzichten van deze werving. Hij vroeg daarop Van Bylandt om de weigering van de werving door de lokale Britse autoriteiten te accepteren. De blokkade aan de kust van Dahomey zou namelijk worden opgeheven. De minister vroeg daarom of er uitzicht was op heropening van een mogelijke wervingsactie.¹⁹¹ Naar aanleiding van het voorgestelde onderzoek schreef Van Bylandt aan Van der Does de Willebois dat hij op een eerdere vraag betreffende de werving vanuit Londen, van Lord Derby geen reactie had vernomen over aanwerving te Aden. Dit was een ander gebied bij de Goudkust waar ook potentie bestond voor werving. Doordat een reactie ontbrak, besloot Van Bylandt mondeling te spreken met Lord Salisbury, de staatssecretaris van India, over de bezwaren van de Engelse regering tegen de soldatenwerving. Lord Salisbury bekende dat hij niets van de wervingszaak afwist. Hijzelf had echter geen bezwaren en vroeg naar aanleiding van dit gesprek per telegram het Indische Bestuur of er overwegend bezwaar bestond tegen de

¹⁹⁰ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 3 december 1876, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 1.

¹⁹¹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 16 april 1877, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan het ministerie van Koloniën, Den Haag. Kabinet No. 8.

werving. Mocht dit antwoord ontkennend zijn, kon Lord Salisbury de Gouverneur van Aden een machtiging zenden om de werving te laten plaatsvinden.¹⁹²

Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, derde markies van Salisbury, was een Britse conservatieve politicus. Op de Britse overheidspagina werd Lord Salisbury beschreven als een gereserveerde, afstandelijke figuur. Toch behoorde hij tot de langst dienende premiers van Groot-Brittannië. Zijn eerste politieke functie kwam in 1866. Hij werd toen benoemd tot staatssecretaris voor India onder de graaf van Derby. Toen de conservatieven in 1874 terugkwamen, werd hij staatssecretaris van India onder Disraeli en in 1878 werd Lord Salisbury door Disraeli benoemd tot minister van Buitenlandse Zaken.¹⁹³ Lord Salisbury beschreef zijn werk als: “English policy is to float lazily downstream, occasionally putting out a diplomatic boathook to avoid collisions”.¹⁹⁴

Van Bylandt nam in een poging tot goedkeuring van de Engelsen nog contact op met Lord Carnarvon. Die verzekerde hem dat Londen niet van slechte wil was, maar dat alles wat betrekking had op de Goudkust van tedere aard was. Daarop verzocht Lord Carnarvon niet verder op dit punt aan te dringen. Daarentegen kon hij Van Bylandt wel een beter uitzicht geven betreffende de aanwerving van soldaten uit Dahomey. Nu er een einde kwam aan de blokkade van Whydah, kwam er weer toegang tot Dahomey-slaven.¹⁹⁵ Door het ministerie van Koloniën werd verzocht deze zaak niet uit het oog te verliezen. Het ministerie wenste zo veel mogelijk gegevens in te winnen over de werving. Van der Does de Willebois wilde de visie van Lord Carnarvon weten op de vrijheid die aan de lokale inwoners was gelaten om naar andere Nederlandse bezittingen te verhuizen. Hamel had met zijn verzamelde bronnenmaterial voldoende bevestigd dat in 1876 zeshonderd Afrikanen van de kust, met medeweten van de Engelse overheden, naar het Portugese eiland St. Thomas waren verscheept. Weigering van werving op basis van een dergelijk argument, namelijk dat verhuizing van inboorlingen niet mag, zou daarom tegenstrijdig zijn. Het plan was daarom eerst de werving bij Dahomey ter sprake te brengen. Daarbij zou gebruikgemaakt worden van

¹⁹² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 3 maart 1877, de gezant te Londen, Londen, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 4.

¹⁹³ Robert Gascoyne-Cecil, 3rd Marquess of Salisbury.

¹⁹⁴ ‘Robert Gascoyne-Cecil, 3rd Marquess of Salisbury. Conservative 1895 to 1902, 1886 to 1892, 1885 to 1886’ *UK Government*.

<https://www.gov.uk/government/history/past-prime-ministers/robert-gascoyne-cecil>

¹⁹⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 3 maart 1877, de gezant te Londen, Londen, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 4.

de aangegeven argumenten. Daarna was het plan om terug te komen op de weigering waarmee het verzoek om werving op de Goudkust vroeger werd bejegend.

Ondertussen was het ministerie van Koloniën bezig met de inventarisatie van de kosten van een dergelijke onderneming naar Assinie en Grand Bassam.¹⁹⁶ Van der Does de Willebois stuurde Van Bylandt een missive van Hamel. Daarin stonden de bijlages met bewijs over de verscheping van Afrikanen naar St. Thomas.¹⁹⁷ Van Bylandt meldde Van der Does de Willebois over de terugzending van de bijlagen betreffende een eventuele werving van Afrikanen uit Dahomey voor het KNIL. Dit gebeurde na dit onderwerp besproken te hebben met Lord Carnarvon. Die antwoordde vertrouwelijk dat ten gevolge van een verschil van zienswijze hij zich van de gehele zaak had teruggetrokken. Daarbij was het eigenlijk een kwestie die buiten het gebied lag van het Engelse koloniale beheer. Daarom liet hij de beslissing aan de *Admiraliteit* en aan het 'Foreign Office'. Lord Carnarvon moest Van Bylandt derhalve doorverwijzen naar dit laatste departement om nauwkeurige inlichtingen te krijgen omtrent de tegenwoordige stand van zaken. In het gesprek noemde Van Bylandt ook nog enkele tegenargumenten van Hamel. Dit betrof de weigering van werving op grond van de argumenten met betrekking tot de schaarsheid van de bevolking en de nieuwe politieke betrekkingen met Nederland. De bezwaren waren in strijd met de bepaling van de derde alinea van artikel 2 van het traktaat van februari 1872. Daarbij was uitdrukkelijk vastgesteld dat die emigratie tot 1878 geoorloofd was. Engeland maakte wel gebruik van dit artikel, doordat emigratie naar St. Thomas plaatsvond. Lord Carnarvon was over dit laatste feit verwonderd en beweerde er niets van te weten.

Tevens schreef Van Bylandt aan Van der Does de Willebois dat hij informatie had ingewonnen. Het betrof de informatie dat de Franse regering dringende stappen had genomen om de Britse regering te bewegen meer toegevend te zijn en een einde te maken aan de blokkade van Dahomey. Dit kwam omdat er Europeanen, onder wie achttien Fransen, werden vastgehouden. De Britse regering scheen aanvankelijk geen gehoor te geven aan dit verzoek. Echter, aan de Kommandant van de Britse Zeemacht werden bevelen gestuurd om de vredesvoorwaarden te verminderen. Daarnaast werd het bevel gegeven vooral het bedrag van de opgelegde boete in palmolie en goudstof te betalen. De bevelhebber maakte echter bezwaar om deze instructie uit te voeren. Hij beweerde dat de koning van Dahomey een genoegzame

¹⁹⁶ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 12 mei 1877, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan het ministerie van Koloniën, Den Haag.

¹⁹⁷ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 17 mei 1877, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan de gezant te Londen, Londen. No. 1.

voorraad palmolie en goudstof bezat om de gehele boete te kunnen betalen. Daarnaast zei hij dat wanneer aan eenmaal vastgestelde voorwaarden iets werd verminderd, dit afbreuk zou kunnen doen aan het prestige der Britse Zeemacht in die streken. De Admiraliteit en het 'Foreign Office' schenen die zienswijze te ondersteunen.

Binnen de Engelse regering bestonden tevens meningsverschillen over de werving. Dit zorgde voor vertraging voor de Nederlandse wervingspogingen, omdat er steeds tegengestelde reacties kwamen. Dit leidde na veel toestemmingsverzoeken tot een ongeduldige houding in Den Haag, waarna het besloot de mening van de Engelsen naast zich neer te leggen. Van Bylandt merkte op dat, zodra de blokkade te Whydah opgeheven was, Den Haag zich niet verder om de Britse autoriteiten moest bekommeren. Alle pogingen van de laatste drie jaar om hun vriendelijke medewerking te verkrijgen, waren afgeketst op allerlei vergezochte bezwaren en moeilijkheden. Tegenover een zelfstandig en onafhankelijk optreden zouden de Britse autoriteiten wellicht geen bezwaren opwerpen. Dit zou het geval zijn, aangezien het ging om werving buiten de grenzen van de Britse wettelijke jurisdictie. Lord Derby en Lord Salisbury erkenden dat een werving te Zanzibar plaats kon hebben. Dit moest dan tevens voor Whydah gelden.

De verscheping van de aangeworven manschappen was altijd eenvoudiger vanuit een Britse haven. Echter, dit zou misschien het onderwerp van latere besprekingen uitmaken.¹⁹⁸ Van der Does de Willebois was het eens met Van Bylandt over de mogelijkheid van wervingen buiten Brits grondgebied en stelde bij het ministerie van Koloniën voor buiten Brits terrein te werven, aangezien de Britten oogluikend emigratie toestonden.¹⁹⁹ Op basis van artikel 2 van het traktaat met Engeland van 1871 mocht Nederland 'inlanders' verplaatsen als de Engelsen dit ook deden. Het ministerie van Koloniën was het eens met het wervingsbesluit, maar wilde graag een kostenplaatje zien.²⁰⁰

Ondertussen hadden de wervingsplannen in de staatjes aan de Afrikaanse westkust die niet aan Engeland onderworpen waren niet enkel betrekking meer op de soldatenwerving voor het KNIL. De plannen betroffen nu ook het belang van de exploitatie van de kolonie Suriname. Het ministerie van Koloniën vroeg Van der Does de Willebois Hamel tevens te laten onderzoeken of in de landen waarop de aandacht gevestigd was, de omstandigheden

¹⁹⁸ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 19 mei 1877, gezant te Londen, Londen, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 8.

¹⁹⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 19 mei 1877, gezant te Londen, Londen, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 8.

²⁰⁰ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 22 mei 1877, het ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 7.

zouden vorderen als de Nederlandse regering een autoriteit aanwees om toezicht op de Surinaamse werving te houden.²⁰¹

Het verbod op de slavenhandel en slavernij betekende niet dat een einde was gekomen aan dergelijke praktijken. Dat gold ook voor Suriname, waar de slaven op de plantages nog tien jaar na de afschaffing door moesten werken. Daaruit bleek dat in Nederland het algemene besef ontbrak dat het houden van slaven en de slavenhandel mensonterend waren. Daarnaast bleek het ontbrekende besef uit de communicatie binnen de diplomatieke correspondentie over de werving van arbeiders voor de Nederlandse kolonie Suriname. De te werven arbeiders werden beschreven als ‘vrije arbeiders naar Suriname’. Op aanvragen van de planters konden uit nieuwe wervingsgebieden vrije arbeiders verscheept worden.²⁰² Frankrijk schafte in 1848 de slavernij af in de koloniën. Het land hield zich hier niet volledig aan en ging door met het rekruteren van slaven in Afrika voor het Franse koloniale leger en plantages in West-Indië.

Hamel op reis in 1877

In juni 1877 kreeg Hamel de officiële goedkeuring om “zoo min mogelijk te doen blijken” op wervingsreis te gaan. Hamels doorzettingsvermogen werd tevens vanuit Den Haag beloond met duizend gulden.²⁰³ Assinie lag ten westen van de Goudkust en Krindjabo heette het plaatsje waar Hamel naartoe vertrok. Koning Amatifou, heerser van de Sanwi, regeerde er. Hamel ondernam een reis naar een plek waar (bijna) geen blanke zich eerder bevond. Er waren nog geen precieze landkaarten van het te bereizen gebied, de meest recente kwam uit 1873 van James Wyld. Deze was gemaakt in opdracht van de Britse Admiraliteit om de Britse gebieden in kaart te brengen. Onderweg vulde Hamel deze kaart aan met nieuwe gegevens. Als mensen hem vroegen waarom hij zijn reis maakte, vertelde hij dat hij onderzoek deed voor de opzet van een nieuw landhuis, om een factorij te starten, of om een boek te schrijven over de regio.²⁰⁴

Gegevens over zijn reis naar Assinie hield hij bij in een reisjournaal. Vanaf 27 juli rondde Hamel de laatste voorbereidingen af, om vervolgens van 29 juli tot 21 augustus op pad

²⁰¹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 4 juni 1877, het ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. No. 6.

²⁰² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 19 juni 1877, het ministerie van Koloniën, Den Haag, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²⁰³ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 17 juli 1877, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²⁰⁴ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 25 juli 1877, de consul te Elmina, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag; Walraven, *Tropenjaren*, 48-49.

te gaan. Hij vertrok allereerst met een bemanning van twintig personen naar Axim. Er waren twaalf dragers aanwezig, bedienden, een kok en een tolk om zijn reis te vergemakkelijken. In het reisjournaal schreef hij zijn ondernomen stappen op, hoe het weer was, wie hij tegenkwam, wat hij at en wat de kosten voor dit alles waren. De kosten werden in drie verschillende valuta weergegeven, omdat aan de Goudkust Brits, Amerikaans en Nederlands geld werd gebruikt. Alcohol en tabak werden ingeslagen. Deze dienden voor eigen gebruik en tevens als geschenk voor belangrijke personen onderweg.

Het regenseizoen was begonnen, waardoor de reis vertraging opliep. Te zware regens maakten reizen onmogelijk. De groep probeerde zoveel mogelijk 's nachts te reizen om bij de Britten van de radar te blijven. Onderdak werd voornamelijk geregeld voor een bedrag van 1 dollar met rum of jenever. Hamel wilde geen extra tijd verspillen en had geen angst voor slecht weer op zee. Dat bleek uit zijn dreigementen richting de roeiers als zij weigerden te vertrekken door te veel zeewind. Toen het reizen per boot niet meer lukte wegens zware regenval, ging de reis verder per hangmat. De roeiers werden hangmatdraggers, waarvoor zij extra betaald kregen. De tolk Plange kreeg als taak extra hangmat- en bagagedragers aan te nemen om de reis te kunnen voortzetten. Hamel en Plange werden vervolgens in een hangmat gelegen verder gedragen. Bij elke stop kwamen ze langs een factorij, waar Hamel uitgebreid verwelkomd werd en op bezoek ging. Elke gastheer ontving steeds drank en tabak. Bij de belastingbeambte Welzing, die vroeger in Nederlandse dienst was, vroeg Hamel meer informatie over zijn verdere reis die hij het liefste per boot voortzette. Welzing, de koning van Krindjabo, en andere aanwezigen raadden dit plan herhaaldelijk sterk af door de vele krokodillen. Toch kocht Hamel de heren om met drank en sigaren, zodat een kano werd geregeld.²⁰⁵

Op 7 augustus was beloofd een kano te leveren aan de reisgroep van Hamel. Echter, dit gebeurde niet en het duurde nog twee dagen voordat een kano geregeld werd. Eerst was er geen kano. Hierbij kwam het excuus dat het voor de eigen bestwil van Hamel was, aangezien de reis te gevaarlijk was door de krokodillen. Vervolgens werd door de onderkoning van Ewianoe een nieuwe kano geregeld, maar daarvan ontbraken de roeispanten en de kano bleek lek en te klein voor alle bemanning. Daarop besloot de reisgroep per voet verder te gaan om op 9 augustus alsnog een geschikte kano te vinden. Vanaf deze dagen kwam Hamel geen blanke meer tegen en nam de interesse van de lokale bevolking in de reisgroep toe. Bij elke

²⁰⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 27 juli 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

stop loog Hamel over de reden van de reis en volgens Hamel werd zijn leugen door iedereen geloofd.²⁰⁶

De duidelijkheid van de rangordes kwam voortdurend terug. Hamel kreeg steeds het beste eten en de beste slaapplekken, vervolgens Plange en dan de rest. Door de zware regenval waren alle spullen steeds nat. Dit kreeg een steeds grotere invloed op de gezondheid van de heren. En des te verder Hamel reisde, des te wantrouwend de lokale bevolking werd.

Voor zooveel ik kan merken is men bevreesd dat ik een Engelse spion ben hetgeen men waarschijnlijk afleidt, 1^e uit mijn rood flanelen kleeding die voor een Engelsch uniform wordt aangezien, 2^e omdat ik niet langs den trationeelen weg, d.i. langs Assinie ben gekomen en 3^e uit het feit dat ik den Tandoh-fetische, w.l. de krokodillen niet geëerbiedigd heb.²⁰⁷

Het wantrouwen bleek inderdaad te komen door Hamels gekozen route. Op 10 augustus werd Hamel verwelkomd met een ceremonie in Krindjabo. Daarna werd hem herhaaldelijk gevraagd naar het doel van zijn reis en waarom hij niet de ‘standaardroute’ naar Assinie nam. Als redenen voor de reis gaf Hamel op reeds vele plaatsen in Afrika bezocht te hebben, dat hij Plange en de andere werklieden Krindjabo nog had willen laten zien en kennis wilde maken met zijn geëerde vorst.²⁰⁸

Op de vraag waarom de groep Assinie niet was gepasseerd, gaf Hamel een antwoord waaruit bleek dat hij geheel op deze vraag voorbereid was. Hij zei dat hij niemand meer had ontmoet die de overgestoken passage over het Tandoh had verboden. Daarnaast zei hij dat krokodillen alleen niet voldoende waren om “blanken vrees in te boezemen en hen tegen te houden”. Hij vermeldde nog wel dat hij vertrouwelijk met de koning wilde spreken. Hij had deze plaats bezocht om informatie te vinden over koning Amatifou. De koning nam het verzoek aan om het vermoeden dat Hamel een Engelse spion was te controleren. Hoogst vertrouwelijk verklaarde Hamel dat hij, voor hij Assinie bezocht, eerst inlichtingen wilde inwinnen en de bewoners van Krindjabo wilde leren kennen. Als de verkregen inlichtingen van voldoende waarde bleken te zijn, kon Hamel de Nederlandse regering contacten. Hij kon later toestemming vragen van de Franse regering. Hij zou geen toestemming aan de regeringen vragen als de uitvoering van de wervingszaak niet tot succes kon leiden. Hamel

²⁰⁶ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 7-9 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²⁰⁷ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 10 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²⁰⁸ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 10 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

kwam er gedurende de gesprekken achter dat de vrees van Amatifou er vooral uit bestond dat de Franse regering hen verliet, en dat de Sanwi niet door het Engelse Bestuur geannexeerd werden.²⁰⁹

Na de daaropvolgende dag informatie verkregen te hebben over de uitvoer van een mensenoffer, besloot Hamel dezelfde avond nog te vertrekken. In Assinie aangekomen, werd Hamel gastvrij ontvangen door de heer Varlet, agent der firma Verdier (Frans). Hij vertelde Hamel dat zowel Grand-Bassam als Assinie formeel niet door de Fransen bezet waren. De Fransen verlieten beide gebieden in 1870. Zowel Varlets firma als Amatifou deed veel moeite de Franse regering, soldaten en commandanten te overtuigen om terug te keren. De voornaamste reden van een Franse bezetting was om alle denkbeelden aan een annexatie door Engeland uit te sluiten. In de tweede plaats diende de bezetting om een meer geregelde gang van zaken en de handel te verzekeren vanuit Assinie.²¹⁰

Nadat Hamel Varlet had verteld over zijn jarenlange ideeën over de hervatting van de Afrikaanse soldatenwerving in Assinie, zoals die vroeger in de Nederlandse bezittingen plaatsvond, reageerde Varlet niet zoals gehoopt. Hij reageerde ontkennend op de vraag of voor Hamel in Assinie of in Grand-Bassam nieuwe inzichten te ontdekken waren voor een werving.²¹¹ De dag erna sprak Hamel met de heer Mullin over hetzelfde gegeven. Daarbij werd besproken in hoeverre een handelsspeculatie kans van slagen zou hebben. Hamel werd medegedeeld dat de handel in eerdere jaren levendig kon zijn, maar tegenwoordig slap was. De slechte handel was het gevolg van de strijd tussen de Ashanti en de Kingjaboe.²¹² De wervingspraktijken konden derhalve niet vanuit Assinie en Grand-Bassam plaatsvinden. Na deze informatie verkregen te hebben, hoefde de Nederlandse regering niet in gesprek met de Franse regering over dergelijke wervingspraktijken. Tegenslagen hoorden bij Hamels beroep. Na deze nadelige antwoorden vertrok Hamel met zijn werknemers wederom richting Elmina, om in Nederland de ingewonnen informatie te verkondigen.

²⁰⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 10-11 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹⁰ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 10-11 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹¹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 11 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 12 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

Op 21 augustus 1877 was Hamel terug in Elmina. Daar stuurde hij allereerst een brief naar het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hierin stelde hij voor naar Nederland te komen om zijn bevindingen persoonlijk aan de minister voor te leggen. Tevens voegde hij een overzicht toe van zijn reiskosten, evenals een schematische beschrijving.²¹³ Eind september 1877 vertrok Hamel per boot naar Nederland, wat tevens in een krant werd vermeld.²¹⁴ In Nederland aangekomen, maakte hij zijn reisverslag op en vroeg hij om verlof, om bij te komen na vijf jaar in een ongezond klimaat doorgebracht te hebben.²¹⁵ Half november in datzelfde jaar overhandigde Hamel zijn definitieve rapport over zijn reis naar Krinjabo. In het rapport werd aangegeven dat vrije Afrikanen geen interesse hadden in emigratie, aangezien zij hierdoor familie en privileges moesten opgeven. Dit in tegenstelling tot de slaven. De slaven werden veelal goed behandeld, beter dan in Europa werd gedacht, en werden in de regel geacht bij hun meesters familie te behoren. Desondanks waren er toch veel slaven die een kans om soldaat te worden, zouden aangrijpen. De eigenaren van de slaven wilden dit echter niet, omdat slaven een zekere waarde met zich meebrachten. Daarom was het nodig met de belangrijke heren aan de Goudkust samen te zitten om een vergunning te verlenen voor de werving en de slaveneigenaren schadeloos te stellen.²¹⁶

Hamel was van mening dat Amatifou en zijn adviseurs overvloedig voor hun medewerking beloond moesten worden. De totale kosten per rekrut van het gehele werfproces bedroegen tussen de 270 en 300 gulden. Dit was aanzienlijk duurder dan voor de afschaffing van de slavenhandel en slavernij. Voor het wervingsproces begon, moest een verdrag met de koning worden gesloten. Daarbij was er een groot probleem. Zowel Amatifou als de andere belangrijkste mannen in de regio waren huiverig om in te stemmen met het wervingsplan. Zij waren namelijk bang met een andere regering in zee te gaan, anders dan de Franse:

²¹³NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, Hamels reisjournaal 22 augustus 1877, brief 21 augustus, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹⁴ 'De Tijd. Godsdienstig-staatkundig dagblad' (1 november 1877).

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010265156:mpeg21:a0001>

²¹⁵ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 12 november, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹⁶ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, rapport, brief 15 november, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

daar zij sedert de expeditie tegen Ashantijn in de vrees verkeren dat ook voor hen weldra het ogenblik kan aanbreken om met eenige andere dan de fransche waarop zij onder engelsch gezag komen, en daarvan niet alleen hoge belastingen op den invoer, maar - wat voor hen van veel algeheele plotselinge omverwerping zoo voordelige orde van zaken de meer betekenis is - een van de thans voor de vrijen gevolgen zullen zijn.²¹⁷

De angst had betrekking op een machtsovername door de Britten en dat die het houden van slaven vervolgens zouden verbieden. De Fransen lieten dit namelijk oogluikend toe. Deze angst voor de Britse overheersing was terecht. Frankrijk wilde af van de bezittingen ten westen van de Goudkust (het huidige Ivoorkust) en daarover werd in het geheim reeds met Groot-Brittannië gesproken. Volgens Amatifou kon zijn deelname aan een omstreden werving de woede van de Britten opwekken.²¹⁸

De Nederlandse regering vroeg in januari 1878 toestemming voor het rekruteringsverzoek. De Fransen beriepen zich vervolgens op het afgesproken gegeven dat zij de werving van Afrikanen wilden tegengaan. De tegenslagen zorgden er niet voor dat Hamel opgaf en hij ging wederom op zoek naar nieuwe mogelijke wervingsgebieden. Er kwam geen werving vanuit Assinie, Grand Bassam en Dahomey. Met nieuwe ideeën werd Hamel halverwege 1878 weer naar Elmina gestuurd.²¹⁹ Daar kreeg Hamel de taak in Liberia handelsproblemen op te lossen. Liberia lag ten westen van Ivoorkust aan de Atlantische Oceaan en werd in 1847 de eerste Afrikaanse republiek. De zittende consul in het gebied, Nicolaas Maarschalk, bleek niet geschikt om het probleem op te lossen. Ook Hamel ondervond dat het handelsprobleem voornamelijk door hem was ontstaan. Hamel had de taak gekregen vanuit Den Haag onderzoek te doen in Liberia en moest derhalve consul Maarschalk passeren. Daarom kreeg Hamel promotie tot consul-generaal van heel West-Afrika, van Senegal tot en met Gabon.²²⁰ Na Hamels werkzaamheden in Liberia werd Hamel begin 1879 tevens aangesteld als Amerikaanse consul te Elmina. Enthousiast begon hij aan zijn functie,²²¹ maar door lever- en milproblemen moest hij terug naar Nederland, waardoor hij zijn

²¹⁷ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, rapport, brief 15 november, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹⁸ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, rapport, brief 15 november, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²¹⁹ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 23 april 1878, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina.

²²⁰ NL-HaNA, 2.05.14.11: Ministerie van Buitenlandse Zaken, inventarisnummer, brief 15 april 1878, Koninklijk besluit. Nr. 19.

²²¹ NL-HaNA, 2.05.14.11: Ministerie van Buitenlandse Zaken, inventarisnummer, brief 18 december 1879, de Consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan consul-generaal John H. Smyth.

werkzaamheden niet kon uitvoeren.²²² In Nederland werd hem door het ministerie van Buitenlandse Zaken in september 1879 medegedeeld dat het Elminese consulaat in 1880 werd gesloten en zijn functie derhalve verviel.²²³ Hiermee kwam een einde aan Hamels werkzaamheden als consul aan de Goudkust. Dit betekende niet dat het avontuur ophield voor Hamel. In zijn latere carrière ging hij nog aan de slag als consul in Bangkok en in Amoy, China.²²⁴

²²² NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 4 oktober 1879, de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

²²³ NL-HaNA, 2.05.03, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878, inventarisnummer 284, brief 27 november 1879, het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, aan de consul te Elmina P. S. Hamel, Elmina.

²²⁴ Ferry de Goey, *Consuls and the Institutions of Global Capitalism, 1783–1914* (New York 2016) online geraadpleegd, hoofdstuk China. J. H. Ferguson, *Organizing the Coolie Trade to the Dutch East Indies*.

Conclusie

In dit onderzoek is getracht de volgende hoofdvraag te beantwoorden: ‘Wat was de rol van consul Hamel in de werving van West-Afrikaanse soldaten voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger in Atjeh tussen 1873 en 1878 ten tijde van het modern imperialisme?’ In Atjeh was het vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw onrustig door de aanwezigheid van de Nederlanders. Dit had een grote invloed op de hele dynamiek in Atjeh, en tussen Nederland en Engeland. Dit past goed in wat nu Nieuwe Imperiale Geschiedenis wordt genoemd. Dit betreft het idee dat er niet steeds bilateraaltes zijn, maar dat het gaat over globalisering. In dit onderzoek is aangetoond dat modern imperialisme geen tweerichtingsverkeer is. Dat zou betekenen dat er geëxpandeerd werd en dat hier zomaar een reactie op kwam. Deze term geeft echter weer dat regio’s over de hele wereld met elkaar verbonden werden. Dit gebeurde in een netwerk, wat een complexe dynamiek opleverde. In de genoemde regio’s waren tevens veel spanningen. West-Europa, de West-Europese staatssystemen en de Brits-Nederlandse verhoudingen waren hierin van belang. Binnen West-Afrika veranderden de dynamieken steeds. Dat gebeurde met allerlei verschillende koloniën die naast elkaar geplaatst waren en, inclusief Elmina, wisselend Nederlands en Brits waren.

Hoofdstuk 2 geeft een interessante kijk op de complexiteit van het Nederlandse koloniale verleden. Het toont aan dat, via West-Europese diplomatie (de traktaten tussen Nederland en Groot-Brittannië), dit deel van het overzeese netwerk was verbonden met de Indische archipel. Ten eerste maakte de overdracht van Elmina de Nederlandse expansie in Atjeh mogelijk door het Sumatra-traktaat. Andersom zorgde deze oorlog voor meer vraag naar KNIL-rekruten. In grote lijnen komt de complexiteit van het koloniaal verleden, de Europese bureaucratie en de Indische archipel, en de verbondenheid ertussen naar voren.

De carrière van Hamel is in grote mate verbonden met wat er allemaal moest gebeuren in en met Elmina. Eerst stond Nederland het gebied af en vervolgens had Nederland soldaten uit deze contreien nodig. Le Jeune, de gouverneur die voor Hamel in Elmina zat, was terughoudender dan Hamel. Hamel nam zelf initiatief door op onderzoek uit te gaan. Op basis daarvan maakte hij carrière. Hamels informatie uit Elmina heeft tevens invloed op de gesprekken van politici in Londen, op Lord Carnarvon en Van Bylandt. Met informatie over de St. Thomas-situatie zorgde Hamel voor opschudding in Londen en wist Hamel zelfs een Britse minister van Buitenlandse Zaken in verlegenheid te brengen. Dat zegt iets over diens invloed op het Europese toneel.

Hamel's reis naar Assinie begon met grote verwachtingen voor het vinden van slavenrekruten als KNIL soldaten, als oplossing voor het soldatentekort. Dit mocht niet baten en de missie bleek uiteindelijk een mislukking. De Britse afschaffing van de slavenhandel en slavernij en de zeeblokkades bemoeilijkte de rekrutering in Afrika. Het lukte Hamel niet een systeem op te zetten voor zwarte rekruten voor het KNIL.

De scriptie heeft een verhaal beschreven van verbonden regio's: de West-Europese diplomatie, de West-Afrikaanse overgang van slavenhandel naar geen slavenhandel, en een verhaal over expansie op Sumatra waarvoor veel mensen nodig waren. In deze scriptie is beschreven dat ondanks de Britse afschaffing van de slavenhandel en slavernij, deze praktijken toch voort bleven duren. De Nederlanders bleven doorzoeken naar mogelijkheden om slaven te rekruteren als KNIL soldaat. 'Domestic slavery' bestond nog. Tevens bleven de Britten slaven in dienst houden door de verkapte slavenwerving van rekruten voor het West India Regiments. Dit gebeurde door het stoppen van slavenschepen en de slaven vervolgens zelf in te lijven voor het leger. De Britse slavernij-ideologie was derhalve een legitimatie voor de Britse aanwezigheid in diens gebieden.

Dat maakt het verhaal trans-imperiaal, een uitwisseling tussen verschillende imperia. De paradoxale beweging die hierin is aangetroffen, is als volgt: op het moment dat het modern imperialisme daadwerkelijk begon, werd de slavernij afgeschaft en was er een sterk antislavernijdiscours. Groot-Brittannië leek te beargumenteren dat het de hele wereld mocht besturen, omdat het afzag van slavernij. Slavernij is derhalve verbonden aan het modern imperialisme. Nederland was tevens modern imperialistisch te noemen dankzij de Nederlandse uitbreiding van het gezag in Indië en het vergroten van de expansie. De rol van Hamel laat duidelijk zien dat er getracht drijft te worden door hem, en de Nederlandse politici om Atjeh onder controle te krijgen. De expansie was in eerste instantie voornamelijk gericht op handel en niet op territoriale heerschappij. Het Nederlandse streven naar de oprichting van een informele overheersing werd door problemen in Atjeh gewezigd naar een formele annexatie en een uitputtende veroveringsoorlog. De veranderde houding van de politici is terug te zien in de diplomatieke communicatie tussen de ministers en Hamel. Het afwachtende karakter voor de slavenwerving veranderde, mede door Hamel, naar een ondernemender karakter.

Lijst van geraadpleegde bronnen en literatuur

Bronnen

Nationaal Archief, Den Haag, (hierna: NL-HaNA):

- Archief van het Kabinet des Konings. Verbaal: wetten, Koninklijke besluiten, kabinetsbrieven 1841-1897. Inventarisnummer: 2.02.04
- Archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken, A.136: Werving militairen voor het Ned.-Indische leger, 1873-1878. Archiefnummer: 2.05.03. Inventarisnummer: 284.
- Archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Koninklijk besluit. Nr. 19. Archiefnummer: 2.05.14.11.
- Archieven van het ministerie van ministerie van Koloniën: Stamboeken en pensioenregisters van Militairen KNIL in Oost- en West-Indië, 1815-1949 (1954). Inventarisnummer 257.

Kranten:

- Algemeen handelsblad, *Delpher* (31 oktober 1872).
- De Tijd. Godsdienstig-staatkundig dagblad' (1 november 1877).
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010265156:mpeg21:a0001>
- Nagtglas, Frederik. 'Middelburgsche Courant', *Krantenbank Zeeland* (5 januari 1901).
- Oostveen, Dirk van, 'Middelburgsche Courant', *Krantenbank Zeeland* (3 januari 1901).

Literatuur

À Campo, Joseph Norbert Frans Marie, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische archipel 1888-1914* (Hilversum 1992).

Betts, Raymond F., 'The false dawn. European imperialism in the nineteenth century' (Minneapolis 1976) in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCI (1978).

Betts, Raymond, *The False Dawn. European Imperialism in the Nineteenth Century* (Minneapolis 1976).

Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, LXXX VI (1971).

Boogman, Johan Christiaan, 'Achtergronden, tendenties en tradities van het buitenlands beleid van Nederland (eind zestiende eeuw-1940)' in Niek van Sas, *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991).

Bosman, Machiel, 'Slavenhandel, een marginale business. Slavenhandel in de zeventiende en achttiende eeuw' *Historisch Nieuwsblad* 11/2013.

Bossenbroek, Martin, *Holland op zijn breedst, Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996).

Bossenbroek, Martin, *Volk voor Indië. De werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814- 1909* (Amsterdam 1992).

Bridge, Carl and Kent Fedorowich, 'Mapping the British World', in Carl Bridge and Kent Fedorowich, *The British World. Diaspora, Culture and Identity* (London, Portland 2003).

Brunschwig, Henri, 'French expansion and local reactions in black Africa in the time of imperialism (1880-1914)' in Henk Wesseling ed., *Expansion and reaction. Essays on European expansion and reaction in Asia and Africa*, (Leiden 1978).

Buckley, Roger Norman, *Slaves in Red Coats. The British West India Regiments, 1795-1815* (New Haven 1979).

Buitenste binnen. De buiten-Europese wereld in de Europese cultuur, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 105:3 (1992).

De Nederlandse Krijgsmacht, '1877. De Atjeh-oorlog onder Karel van der Heijden (1877-1881)' (2018).

Doorn, Jacobus Adrianus Antonius van, 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk', *Socialisme & democratie* 56:11 (1999).

Doorn, Jacobus Adrianus Antonius van, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994); Rudolf Mrázek, *Engineers of Happy Land. Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton, Oxford 2002).

Doortmont, Michel R. en Jinna Smit, *Sources for the mutual history of Ghana and the Netherlands. An annotated guide to the Dutch archives relating to Ghana and West Africa in the Nationaal Archief, 1593-1960s* (Leiden 2007).

Emmer, Piet, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2000).

Engelen, Marcel van, *Het kasteel van Elmina*, (2013).

Fasseur Cees, recensie: M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Dissertatie Utrecht; Amsterdam-Dieren 1985) in *Nederland in BMGN, CII* (1987).

Femme Gaastra, 'De VOC als voorloper van de koloniale staat' in *Leidschrift* 15.3 (2000).

Fieldhouse, David Kenneth, *Die Kolonialreiche seit dem 18. Jahrhundert* (Frankfort 1965).

Fieldhouse, David Kenneth, *Economics and Empire 1830-1914* (New York 1984).

Gallacher, John en Ronald Robinson, 'The Imperialism of Free Trade', *Economic Historical Review (EHR)* (1953).

Gann, Lewis Henry en Peter Duignan, *Colonialism in Africa 1870-1960. The History and Politics of Colonialism, 1870-1914* (Cambridge 1969).

Gascoyne-Cecil, Robert, 3rd Marquess of Salisbury. Conservative 1895 to 1902, 1886 to 1892, 1885 to 1886' *UK Government*.

Goey, Ferry de, *Consuls and the Institutions of Global Capitalism, 1783–1914* (New York 2016) online geraadpleegd, hoofdstuk China. J. H. Ferguson, Organizing the Coolie Trade to the Dutch East Indies.

Gollwitzer Heinz, *Europe in the Age of Imperialism 1880-1914* (Londen 1969).

Goor, Jurrien van, *Imperialisme in de marge. De Afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986).

Goor, Jurrien van, *Prelude to Colonialism* (Hilversum 2004).

Gunn, Simon, *History and cultural theory* (Edinburgh 2012).

Ham, Gijs van der, *Dof goud. Nederland en Ghana, 1593-1872* (Nijmegen-Amsterdam 2013).

Hanze, Ellen, 'Dekolonisatie van Nederlands-Indië' in *Geschiedenis.nl* (01-01-2005).

Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire. 1875-1914* (Londen 1987).

Hobson, John, *Imperialism. A Study* (Londen 1902).

Houben, Vincent, *Van kolonie tot eenheidsstaat. Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw* (Leiden 1996).

Howe, Stephen, 'Imperial and colonial history' in *Making History. The changing face of the profession in Britain*.

Kessel, Ineke van, *Zwarte Hollanders. Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2005).

Knaap, Gerrit, 'Slavery and the Dutch in Southeast Asia', in OostIndië (ed), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit*. (Leiden 1995).

Koopman, J. F., z.j. *Verslag van eene reize naar de westkust van Afrika, Rio de Janeiro en Rio de la Plata, door Z.M. schroef-stoomschip Cornelis Dirks, 1859-1860* (ca.1861).

Koops, Enne, 'De Atjeh-oorlog (1873-1942. Dieptepunt uit Nederlandse koloniale geschiedenis' (2016) gebaseerd op het boek van Anton Stolwijk, *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis* (2016).

Kuitenbrouwer, Maarten, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', *BMGN – Low Countries Historical Review* 113 (1998).

Kuitenbrouwer, Maarten, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Dissertatie Utrecht; Amsterdam-Dieren 1985).

Kuitenbrouwer, Maarten, *The Netherlands and the rise of modern imperialism. Colonies and foreign policy 1870- 1902* (New York 1991).

Langer, William Leonard, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (New York 1951).

Leezenberg, Michiel en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012).

Legêne, Susan, 'Recensie H. L. Wesseling, Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919' (Amsterdam 2003) *BMGN – Low Countries Historical Review* (2004).

Lester, Alan, 'Imperial Circuits and Networks. Geographies of the British Empire', *History Compass*, vol. 4, nr.1 (2006).

Lindblad, Thomas, 'Economic aspects of the Dutch expansion in Indonesia, 1870-1914', *Modern Asian Studies*, XXIII (1989).

Locher-Scholten, Elsbeth, 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', in *Journal of Southeast Asian Studies* 25-1 (1994).

Locher-Scholten, Elsbeth, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme* (Leiden 1994).

Locher-Scholten, Elsbeth, *Sumatran Sultanate and Colonial State. Jambi and the Rise of Dutch Imperialism, 1830-1907* (New York 2003).

Longerich, Peter, 'Nieuwe vuistdikke biografie Adolf Hitler verschenen. Hoe één man de oorlog bepaalde' (2016) in *Historiek*.

Lolo, Andi, 'Inleiding', in *De V.O.C. in de Indonesische Archipel. Handeldrijven en koloniseren* (Jakarta 2002).

Luykxk, Paul en Nicolaas Bootsma, ed., *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht, 1987).

Martin Meredith, *Diamonds, Gold and War. The Making of South Africa* (2007).

Michell, Sir Lewis, *The Life and Times of the Right Honourable Cecil John Rhodes 1853-1902* (1910).

Mijnhardt, Wijnand, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht-Antwerpen 1983).

Mollema, A.M.P., 'De afstand der Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea aan Engeland in 1872', in: *Varia Historica* (Assen 1954).

Monteiro, John J., *Angola and the River Congo* (London 1875).

Nagtglas, Cornelis Johannes Marius, *Een woord aangaande de vraag "Wat moet Nederland doen met zijne bezittingen ter Kuste van Guinea?"* (Den Haag 1863).

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW).

OostIndië, Gert (ed), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden 1995).

Parker, Alexander, *50 People Who Stuffed Up South Africa* (2013).

Price Richard, 'One Big Thing. Britain, its Empire, and their Imperial Culture', *Journal of British Studies* 45:3 (2006).

Raben, Remco, 'A New Dutch Imperial History? Perambulations in a prospective field', *BMGN – Low Countries Historical Review* 128 (2013).

Reader's Digest Association South Africa, 'Confederation from the Barrel of a Gun', *Illustrated history of South Africa. The real story* (1992).

Reid, Anthony, *The Contest for North Sumatra: Aceh, the Netherlands and Britain, 1858-1898* (2017).

Sas, Niek C. F. van, ed.. *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (Haarlem 1991).

Schepel, A. F., *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk. WestAfrika, 1857/1858* (Schiedam 1977).

Smouts, Marie-Claude, 'La question de la mémoire postcoloniale', *Transcontinentales* 6:1 (2008).

Snelders, Stephen, *Vrijbuiters van de heekunde. Op zoek naar medische kennis in de tropen, 1600-1800.* (Amsterdam/Antwerpen 2012).

Somer, Jan Marginus, *De korte verklaring* (Utrecht 1935).

Stanard, Matthew G., 'The colonial past is never dead. It's not even past. Histories of empire, decolonization and European cultures after 1945', in Harriet Rudolph ed., *Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century* (Berlijn 2016).

Theodorus, Elout Cornelis, 'Bijdragen Tot de Geschiedenis Der Onderhandelingen Met Engeland, Betreffende de Overzeesche Bezittingen, 1820-1824 (Den Haag 1863).

Tollebeek, Jo, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990).

Vaïsse and Tombs, *L'Histoire coloniale en débat.*

Veer, Paul van 't, 'Atjeh 1873. Een oorlog op papier', *De Gids. Jaargang 130* (1967).

Veer, Paul van 't, *Het stempel van een tijdperk: de overgang van het 19de-eeuwse tempo doeloe in Indië én Nederland naar de stroomversnelling van onze dagen* (1969).

Veer, Peter van der, 'Edward Said in the Netherlands', *ISIM Newsletter* 13 (December 2003).

Veer, Peter van der, *Modern oriëntalisme. Essays over westerse beschavingsdrang* (Amsterdam 1995).

Velde, Henk te, *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992).

Wal, Simon Lambertus van der, 'De Nederlandse expansie in Indonesië in de tijd van het modern imperialisme. De houding van de Nederlandse regering en de politieke partijen',

Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden deel 86, aflevering 1 (1971).

Walraven, Hans, *Tropenjaren. In het spoor van P.S. Hamel, consul-generaal in Afrika en Azië in de negentiende eeuw* (2014).

Wesseling, Henk, 'Bestond er een Nederlands imperialisme?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99 (1986).

Wesseling, Henk, *Indie verloren, rampspoed geboren* (Amsterdam 1997).

Willink, Robert Joost, *De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Centraal-Afrikaanse collecties in Nederland (1856-1889)* (Ridderkerk 2006).